

קבלת טומאה בכלי העשוי מכמה חומרים

פתיחה	1. סתימה והדבקה
א. המשנה בכלים: הליכה על פי המרכיב העיקרי	1. סתימה כמעמיד
ב. הברייתא בשבת: מקור להליכה אחר המעמיד	2. אין הולכים אחר הסתימה
ג. מקרים שונים בחז"ל ובחינם לאור האמור לעיל	3. תוס': סתימה פחות חשובה משאר מעמיד
1. מקל שבראשו מסמר	4. סתימה בחומר שאינו עמיד
2. מאזניים ואונקלין	5. סתימה בתנור
3. גרזן	6. סתימה: מעמיד מדרבנן
4. קרן	7. הגדרה חדשה בדין סתימה
5. שעון שמש	8. אין הלכה כתוספתא
6. שולי הכלי	9. למעשה: אין הולכים אחר הסתימה
ד. שני מרכיבים ברמת חשיבות זהה	ז. סיכום ביניים
ה. בית קיבול במרכיב הטפל	ח. דברי הראשונים
	1. דלי עץ מחושק
	2. סתימת נקב
	3. סוכה
	ט. פסיקת שו"ע והאחרונים
	י. מסקנות

פתיחה

רבים מהכלים שבהם אנחנו משתמשים מורכבים מחומרים שונים, ויש לברר כיצד נקבע אם הכלי מקבל טומאה. לשאלה זו יש גם השלכה על חיוב טבילה בכלי הנקנה מנכרי.¹

1. הפוסקים דנו האם דין טבילת כלים תלוי בקבלת טומאה. מצד אחד, המקור לטבילת כלים הוא הפסוק בפרשת מטות שממנו נלמד דין טומאה כלי מתכות, ולכאורה הדבר מלמד על זהות הדינים. מצד שני, לא נאמר בתלמוד במפורש שהדינים תלויים זה בזה. בפועל, מוסכם על הפוסקים שאכן יש תלות, משום שקבלת הטומאה קשורה בהגדרה המהותית של הכלי, ולא בסיבה חיצונית. וכן הסכים הגר"א (יו"ד קכ סקי"ט). בדין של כלים מצופים לדוגמה, מאחר שהציפוי הוא סיבה צדדית המטרת את הכלי, יש סברה לומר שיהיה חייב בטבילת כלים, עיין על כך במאמרנו "קבלת טומאה בכלים מצופים, שיתפרסם בע"ה בגיליון הבא של מעלין בקודש (גיליון ג). בדומה לכך, דנו הפוסקים בכלי מחובר לקרקע, או שעומד להיות מחובר לקרקע, מכיוון שאי קבלת הטומאה אינה מצד הכלי עצמו אלא סיבה צדדית אפשר שהכלי יהיה חייב בטבילה (ראה יהודה יעלה (אסאד) יו"ד רטז; שב יעקב לא; גידולי טהרה יז; בינת אדם שער או"ה סו, פה). עם זאת, אפשר לומר שמאחר שמחובר

במאמר זה נדון בשאלה מהו החלק הקובע את קבלת הטומאה עבור כל הכלי. נבחין בין יחסים שונים בין מרכיבי הכלים, ונגדיר כללים שעל פיהם נקבע האם הכלי מקבל טומאה. במאמר זה נעסוק בכלי שמרכיביו מחוברים זה לזה באופן קבוע, וכולם יחד מבצעים יחד פעולה אחת.²

כפי שנראה, שני מאפיינים קובעים את המרכיב העיקרי:

א. המרכיב העיקרי מבחינת **פעולת הכלי**, באופן ששאר המרכיבים משמשים אותו ומסייעים לו לפעול את פעולתו.

ב. המרכיב העיקרי מבחינת **מבנה הכלי**, אשר מעמיד ומחבר יחד את שאר המרכיבים.

שני הפרקים הראשונים של המאמר יעסקו במאפיינים אלו, וביחסים ביניהם. כדי לאמת את מסקנותינו, נסקור את המקרים השונים בדברי התנאים ונבדוק לאורם את מסקנותינו (פרק ג).

בהמשך נתייחס למקרה שבו שני מרכיבים הדומים מבחינת חשיבותם עשויים מחומרים שונים (פרק ד). מקרה מיוחד הוא כאשר למרכיב הטפל יש תכונה שעשויה לגרום למרכיב העיקרי לקבל טומאה – העיקרי הוא עץ בלא בית קיבול, אך בטפל העשוי מתכת יש בית קיבול (פרק ה). בפרק ו נתרכז בדין מעמיד מבני, בכלים שהחומר הנוסף הוא סתימה של נקב בכלי או דבק המחבר את חלקי הכלי, האם דינו כשאר מעמיד ומה השפעתו על טומאת הכלי.

עד כה עיקר הדיון נגע בעיקר להלכות טהרות, אך נקודת המגע של הסוגיה עם הלכות טבילת כלים הולידה כתיבה עניפה של פוסקים ראשונים ואחרונים בנוגע לסוגיית מעמיד בכלי אכילה, כגון חבית עץ המוחזקת בטבעות מתכת, וכן בדין מעמיד בסכך סוכה. בפרקים ח-ט נדון ביחס בין דבריהם למה שלמדנו מהמשניות במסכת כלים. בנוסף נבחן אם דין קבלת טומאה זהה להלכות טבילת כלים.

לקרקע אינו כלי, וממילא אי קבלת הטומאה אינה מגורם צדדי, אלא עקב שינוי בהגדרתו ככלי (שם בגד"ט בהגהה).

2. במאמר נפרד נדון בכללים המגדירים מצבים שבהם רכיבים נחשבים לכלי אחד, ואימתי כל רכיב יחשב בפני עצמו. כעת נסתפק בהגדרה שכאשר הרכיבים נדרשים זה לזה על מנת לבצע יחד פעולה אחת, ומחברים זה לזה באופן קבוע, הם נחשבים לכלי אחד מן התורה. משמעות הדבר היא שיש לכל המרכיבים הגדרה אחת מבחינת קבלת הטומאה, וכן מגע במרכיב אחד יטמא את הכלי כולו.

א. המשנה בכלים: הליכה על פי המרכיב העיקרי מבחינה תפעולית

מספר דוגמאות לכלי המשמש רק על ידי חיבורם של כמה מרכיבים, מופיעות במשנה במסכת כלים (יג, ו):³

עץ [שבפני עצמו טהור⁴] המשמש את המתכת [טמאה] – טמא, והמתכת המשמש את העץ – טהורה. כיצד?

פותחת [מקל המפתח] של עץ והפין שלה של מתכת, אפילו אחת – טמאה. פותחת של מתכת והפין שלה של עץ – טהורה. [הפותחת משמשת את הפין]

טבעת של מתכת וחורתם שלה של אלמוג⁵ – טמאה. טבעת של אלמוג וחורתם שלה של מתכת – טהורה.⁶ (החורת משמש את הטבעת)

השן שבטס שבפותחת ושבמפתח (מכיוון שאפשר לפתוח בשן גם ללא המפתח) – טמאה בפני עצמה.⁷ (הטס והפותחת משמשים את השן)

3. ההערות בסוגריים הן תוספות שלי (ב"ק).

4. כלי עץ שאין לו בית קיבול אינו מקבל טומאה מן התורה, בניגוד לכלי מתכת שמקבטל טומאה אפילו בלא בית קיבול. אף שבמקרים מסוימים כלי עץ פשוט עשוי לקבל טומאת מדרס, ובמקרים אחרים חכמים תקנו לו טומאה, במשנה זו העץ בא כמרכיב שאינו מקבל טומאה.

5. רמב"ם בפהמ"ש ביאר שאלמוג הוא הנקרא בימינו בשם זה, וכן ברע"ב ותפא"י. דינו של אלמוג כעץ (תפא"י) ולכן מק"ט רק אם יש לו בית קיבול. וכתב בתפא"י שאינו כלול ב"כל הגדל בים טהור" (כלים יז, יג), אשר טהור גם כאשר יש לו בית קיבול, מכיוון שזה רק בבע"ח שגדלים בים ולא במחובר לקרקע. וכן מוכח ברש"י ותוס' (שבת נב ע"ב ד"ה היא). ואינו שונה מכלי שנעשה מטיט או מתכת הנלקח מקרקעית הים, שבוודאי מקבל טומאה ואינו נחשב לגדל בים, והוא הדין אלמוג. אולם מביא התפא"י בשם אביו שאלמוג נחשב לגידולי ים, ואינו דומה לטיט שהוא הקרקע ממש ואינו גידולי ים, משא"כ אלמוג, ולכן אף אם יש בו בית קיבול אינו מקבל טומאה. יש הסבורים ש'אלמוג' הוא עץ הגדל ביבשה, ואינו מה שנקרא בימינו אלמוג. כך משמע מפירוש רב האי גאון למשנה. ר"ש ורא"ש כתבו שהוא מין ארז.

6. טבעת עץ אינה מק"ט מאחר שאין לה בית קיבול. מקום מושב האבן בטבעת אינו נחשב בית קיבול, מכיוון שנועד להתמלא באבן (תוס' שבת נב ע"ב ד"ה היא).

7. פין מתכת שנוצר בתחילת המשנה, אינו מק"ט בפני עצמו כשאינו מחובר למפתח (שבת פא ע"א). כאן מדובר בשן מפתח שניתנת לשימוש גם בלא המפתח ולכן מקבל טומאה בפני עצמה (רע"ב ומלא"ש, וראה גם ר"ש). וכן משמע מדברי תוס' (פא ע"א ד"ה חפי): "ואף על פי שלא נקבעו, ראויין הם קצת ליתנם בפותחת, ואפילו הכי טהורין דגולמי כלי מתכות טהורין. קבען בפותחת טמאין שנגמרה מלאכתן".

מכיוון שברישא ובסיפא הם נקראים בשמות שונים, מתקשה בתפא"י (בועז אות ג) לומר שמדובר בשניהן בשן המפתח. לדעתו הפין הוא החלק שבו קבועה השן של המפתח. השן בפני עצמה אינה חשובה, אך כאשר היא קבועה בפין היא חשובה ומק"ט.

הפותרת והטבעת עשויות משני מרכיבים שאין כל אחד יכול לעשות את הפעולה בפני עצמו כראוי, אלא רק בצירופם יחד. לכן הטומאה נקבעת עבור כל המרכיבים כאחד, ולא עבור כל מרכיב בפני עצמו.⁸ יש לכך כמה השלכות: א. קבלת הטומאה נקבעת על פי המרכיב העיקרי של הכלי, ולכל הכלי דין אחד.⁹ ב. גם אם טומאה תיגע במרכיב העשוי חומר שאינו מקבל טומאה מצד עצמו, הכלי כולו ייטמא.¹⁰

מהמשנה עולה שההנחה היא שיש בכלי מרכיב עיקרי ומרכיב אחר המשמש אותו. על כן, קבלת הטומאה של הכלי כולו, כולל של המרכיב המשמש, נקבעת על פי המרכיב העיקרי. וכן ביאר הר"ש משאנץ: "החפין חשובין עיקר והפותרת משמשת, הטבעת עיקר והחותם משמש". יש לברר מה היחס הנדרש בין חלקי הכלי ומהי ההגדרה של "משמש". במשנה אחרונה ביאר זאת בצורה מדויקת:

נראה דמשמש דקתני לאו דוקא, דאי משמש דוקא – מאי קמ"ל דעץ המשמש טמא? פשיטא, הא ידות דאורייתא נינהו... אלא הכי קאמר: עץ הטפל למתכת טמא, והמתכת הטפל לעץ טהור. דכלי שחציו מן הטהור וחציו מן הטמא – הולכין אחר עיקר הכלי, ואידך אינו אלא כמסייע ואין בו ממש. וכיוצא בזה כתב הר"ש, פי"א מ"ד, גבי כלי חרס שחציו מן הטהור וחציו מן הטמא, הולכין אחר עושה המלאכה.

אם כן, פעולה אחת עיקרית יוצאת מחיבור שני המרכיבים, ועלינו לקבוע מהו המרכיב העיקרי. העיקריות שלו נמדדת בהקשר של הפעולה שהכלי עושה – כלומר, המרכיב המשמעותי יותר מבחינה תפעולית של הכלי. כלל זה אינו מוגבל למצב שבו למרכיב הטפל אין חשיבות ושימוש בפני עצמו, כמו ידית הכלי, אלא גם כאשר יש למרכיב השני משמעות וחשיבות בפני עצמו, אלא שהוא טפל בפעולתו וחשיבותו למרכיב הראשון, הטומאה תיקבע על פי המרכיב העיקרי. לדוגמה: בטבעת וחותם, יש חשיבות לכל אחד בפני עצמו, אך מאחר שהשימוש בחותם הוא רק על ידי הטבעת, הם נחשבים לכלי אחד לעניין טומאה. ומכיוון שהטבעת חשובה מהחותם, החותם טפל לה.¹¹ נסכם את דרגות היחס בין המרכיבים בטבלה:

8. משנה אחרונה.

9. כן כתבו תוס' (שבת נט ע"ב ד"ה רבי נחמיה), לרבי נחמיה (החולק על המשנה, כדלקמן) טבעת מתכת וחותמה של אלמוג טהורה, שהולכים רק אחרי החותם ולא גם אחרי החותם. ומכאן, לתנא של משנתנו הולכים רק אחר הטבעת ועל כן כל מרכיבי הכלי אינם מק"ט.

10. תפארת ישראל (אות נב).

11. ראה משנה (כלים יא, ח), שטבעת מתכת מק"ט בפני עצמה.

המקרה	הדין
א. עץ משמש את המתכת, כגון סיר מתכת עם ידית עץ – אין שום חשיבות לידיית בפני עצמה.	הולכים אחר המתכת, מדין ידות כלים, וגם העץ נטמא.
ב. עץ משמש את המתכת, כגון טבעת מתכת וחותם מעץ – אך יש לעץ חשיבות בפני עצמו.	בזה עוסקת המשנה: הולכים אחר המתכת, וגם העץ נטמא.
ג. כלי עץ משמש כלי מתכת, כגון מיקסר מתכת שיש לו קערת עץ ¹² – הקערה היא כלי שעושה פעולה בעצמו ואינה בטלה או טפלה למיקסר כלל.	כל מרכיב מקבל טומאה בפני עצמו. מקרה זה ידון במאמר נפרד.

ב. הברייתא בשבת: מקור להליכה אחר המעמיד המבני

דין קבלת טומאה בטבעת מופיע גם בברייתא (שבת נט ע"ב),¹³ ומובאת בה דעתו של רבי נחמיה החולק על חכמים:

תניא: היא (=טבעת) של מתכת וחותרמה של אלמוג – טמאה, היא של אלמוג וחותרמה של מתכת – טהורה, ורבי נחמיה מטמא; שהיה רבי נחמיה אומר: בטבעת הלך אחר חותרמה, בעול הלך אחר סמלוניו, בקולב הלך אחר מסמרותיו, בסולם הלך אחר שליבותיו, בערסא הלך אחר שלשותיו. וחכמים אומרים: הכל הולך אחר המעמיד.

לדעת ת"ק הטבעת קובעת את טומאת הכלי ולא החותם, בדומה לדעת חכמים שהולכים אחר המעמיד. כך גם בסולם, המעמיד הם המוטות המחזיקים את השלבים, ובמתלה בגדים ('קולב') העיקר הוא הקרש המעמיד את הווים ('מסמרותיו'). לכאורה המשנה בכלים שהבאנו לעיל היא כדעת חכמים בברייתא, שהולכים אחר הטבעת ולא אחר החותם. אך קשה, שאם הולכים אחר המעמיד כחכמים, במפתח יש ללכת אחר גופו ולא אחר ה'חף'. למרות זאת המשנה בכלים קובעת שהעיקר הוא ה'חף' ולא המפתח עצמו. אם המדד במשנה

12. פלסטיק אינו מקבל טומאה, אפילו כשיש לו בית קיבול (ראה הרב עזריה אריאל, טהרת ישראל, ח"ב עמ' 371).

13. מקורה בתוספתא (כלים ב"מ ג, יג, בשינויים; עיין בחסדי דוד שדן בשינויים).

בכלים הוא המעמיד, יש בה גם סתירה פנימית, שבטבעת הולכים אחר הטבעת שהיא המעמיד, ובמפתח אחר ה'חף' שאינו המעמיד.

על כן, נראה כמו שביארנו לעיל, שהקריטריון **במשנה** בכלים אינו המעמיד, אלא **המרכיב העיקרי מבחינה תפעולית** (להלן: עיקר הכלי), ואילו המרכיב המשמש את העיקר – טפל. לעומת זאת, לדעת חכמים **בברייתא** הקריטריון הוא **המעמיד** – דהיינו המרכיב החשוב מבחינת מבנה הכלי (להלן: מעמיד). כך סבר רש"י (ד"ה הא רבי נחמיה), שביאר שיש שלוש דעות בברייתא: ת"ק, רבי נחמיה וחכמים, וביניהם שתי מחלוקות שונות:

א. האם הולכים אחר **המעמיד**, החלק היסודי שמחזיק את שאר חלקי הכלי. במפתח הוא גוף המפתח, בסולם הוא המוטות הארוכים, ובטבעת הוא גוף הטבעת. או לחילופין אחר המרכיב המרכזי **והעיקרי מבחינה תפעולית**. במפתח הוא החף.

ב. לשיטה שהולכים אחר עיקר הכלי, נחלקו איזה מרכיב עושה את הפעולה העיקרית של הכלי. אם יש שני מרכיבים העושים פעולה כגון בטבעת (שהרי הטבעת היא תכשיט, והחותם נועד לחתום), השאלה מהי הפעולה החשובה יותר. שאלה זו אינה תלויה בהכרח במבנה הכלי.

ת"ק ורבי נחמיה מסכימים שלא המעמיד הוא הקובע, ונחלקו בשאלת החשיבות התפעולית של הכלי (מחלוקת ב). חכמים חלקו על ת"ק ור' נחמיה, וסבורים שיש ללכת אחר המעמיד ולא אחר העיקר התפעולי של הכלי (מחלוקת א). מחלוקת ת"ק ור' נחמיה בטבעת היא מה העיקר – לרבי נחמיה "עיקר טבעת אדעתא דחותם", ולת"ק "גופה של טבעת עיקר, ואדעתא דטבעת נפקא ביה"¹⁴. מכאן כאמור מודים ת"ק ור' נחמיה שהחלק בכלי הקובע את הטומאה אינו המעמיד, אלא עיקרו התפעולי, אך חלוקים מהו.

עתה נתבאר המשנה בכלים, הסבורה שהטומאה נקבעת על פי עיקר הכלי, ולא לפי מבנהו. במפתח העיקר הוא החף שעושה את פעולת הפתיחה. בטבעת נחלקו בזה ר"מ ות"ק, והמשנה כדעת ת"ק שהעיקר הוא הטבעת. כך נראה גם לדעת הר"ש ומשנה אחרונה

שהבאנו דבריהם לעיל, שהמשנה בכלים היא כמ"ד שהולכים אחר עיקר הכלי, אלא

המרכיב החשוב מבחינה מבנית	המרכיב החשוב מבחינה תפעולית	
לא רלוונטי	הטבעת	ת"ק
לא רלוונטי	החותם	רבי נחמיה
הטבעת	לא רלוונטי	חכמים

14. הציטוטים מלשונו של רש"י, שם בגמרא ד"ה הא.

שהטבעת חשובה מהחותם גם מצד השימוש בכלי.¹⁵

הרמב"ם (הל' כלים ד, ה) פסק כמשנה בכלים שבמפתח הולכים אחר שן המפתח, ובטבעת אחר הטבעת עצמה, וכתב במפורש שהולכים אחר עיקר הכלי, והמשמש בטל לו. גם בטבעת פסק כך, שכן הביא את דינה כחלק מהדוגמאות לכלי שבו טפל משמש את העיקר.¹⁶

תוספות (שבת פא ע"א ד"ה חפי) כתבו שהמשנה בכלים היא כר' נחמיה הסבור שהולכים אחר התשישי, ודלא כחכמים הסבורים שהולכים אחר המעמיד, ולכן מפתח עין עם חף מתכת טמא. והקשו מהר"ם מלובלין, מלאכת שלמה (כלים יג, ו) וערוה"ש העתיד (קצ, יג), שהרי במשנה בכלים הולכים אחר הטבעת ולא אחר החותם, ולזה לא הסכים רבי

15. וכן בביאור הרא"ש למשנה בכלים, הדיון הוא מבחינה תפעולית: "החפים חשובים עיקר והפותחת משמשת, וכן הטבעת עיקר והחותם משמש". וברע"ב "השיניים חשובים עיקר והפותחת משמשת".

16. הרמב"ם הביא את דין הטבעת אחר הכלל שהולכים אחר עיקר הכלי, ולא הזכיר דין מעמיד (כלים ד, ו). ומכאן שהולכים אחר הטבעת מכיוון שנחשבת לעיקר הכלי ולא בגלל שהיא מעמיד. וכתב באורחותיך למדני (ד, ז) בדעת הרמב"ם, שבכל מקום הלך הרמב"ם העיקר התפעולי ולא אחר המעמיד. בטבעת, החותם נועד לנוי וטפל לטבעת. ואמנם החותם הוא גם לעשות בו פעולה, אך מאחר שזה בנוסף לייעוד לנוי, הוא בטל לגבי הטבעת. אכן הרמב"ם לא חילק בין אם החותם נעשה לנוי או לשימוש.

ראיה לכך שהרמב"ם פסק כת"ק נגד ר' נחמיה וחכמים, מכך שלא הזכיר כלל את הדינים שבמחלוקתם – עול, סולם וכו', אלא רק את דברי ת"ק שהולכים בטבעת אחר הטבעת ולא אחר החותם. הוא הבין כרש"י שדעת ת"ק שלא הולכים תמיד אחר המעמיד, אלא אחר עיקר הכלי. יתכן שרק בטבעת הכריע שהולכים אחר מעמיד, מאחר שהמרכיבים שווים, כדלקמן.

הכס"מ (כלים ד, ח) הביא דברי מהר"י קורקוס שלרמב"ם הולכים בטבעת אחר המעמיד שהוא עיקר הכלי: "דאזלינן בתר טבעת המעמדת אף על פי שעיקר התשישי הוא בחותם ולא הוי משמש את העץ אלא היכא דהוי לנוי". ובדומה לכך ביאר בחסדי דוד, שבטבעת סבר הרמב"ם שהולכים אחר המעמיד, מכיוון שיש לטבעת קיום בפני עצמה, ובלא זה הולכים אחר העיקר מבחינת התשישי. אך קשה לי על דבריהם שהרמב"ם לא הזכיר כלל דין מעמיד.

בשו"ת גינת ורדים (או"ח ב, טז) כתב לרמב"ם שהכל הולך אחר המעמיד, וראייתו מכך שפסק שהולכים אחר הטבעת ולא אחר החותם. ומה שכתב רמב"ם בכלי זכוכית שסתמו בבעץ שאינו מק"ט אף שהוא המעמיד, מכיוון שאין זו סתימה טובה, כפי שנבאר לקמן. וכתב שכן הלכה, שלא כרא"ש. להבנתו הרא"ש הסתפק, ויש ללכת אחר פשיטתו של הרמב"ם במקום שהרא"ש הסתפק. אולם כפי שהראנו בדין המפתח וכד', קשה לומר שהרמב"ם פסק שהולכים אחר המעמיד, ועוד שדרכו לקבוע בהלכותיו כללים, והוא לא הזכיר דין המעמיד. גם לעניין סתימה קשה לומר כדבריו ברמב"ם, מאחר שהרמב"ם לא הזכיר כלל סתימה נחשבת למעמיד, ופסק בעניינה כחכמים, כדלקמן.

בשו"ת להורות נתן (ב, מט) למד מהמשנה בכלים (יג, ו) שיש ללכת אחר המרכיב העיקרי, ולא אחר המעמיד, וכן ביאר דעת הרמב"ם. התקשה בפסק הרמב"ם למתכת השומרת לעץ, ודחק. למעשה בגלל דעת הרא"ש הוא נשאר בספק. בספקו הוא מסתמך על דברי הרשב"א בתשובה (א, ריג) להחמיר, ודבריו קשים – נתייחס לכך לקמן בדין מעמיד בסוכה.

נחמיה. אולם לפי מה שביארנו הדבר פשוט, שת"ק ור' נחמיה הסכימו שהולכים אחר עיקר הטבעת, אך נחלקו מהו העיקר. כוונת תוס' בקביעתם שהמשנה כר' נחמיה, היא שהולכים אחר עיקר התשמיש, וזאת למעט דעת חכמים שהולכים אחר המעמיד.

בהסבר מחלוקת ת"ק ור' נחמיה בעניין טבעת, מצאתי שתי שיטות באחרונים:

א. כפי שכתבנו לעיל: בטבעת יש עיקר תפעולי, ונחלקו מהו – הטבעת או החותם. כך ביאר רש"י את מחלוקתם בברייתא, וכן מדויק בדברי הר"ש, הרא"ש¹⁷ והרע"ב, שביארו את המשנה בכלים רק על פי עיקר תפעולי ולא מעמיד. וכן נראה שסברו הרמב"ם¹⁸ ותוס'¹⁹.

ב. בטבעת שני המרכיבים עיקריים מבחינה תפעולית – הטבעת והחותם. מכיוון שכך, נחלקו האם יש ללכת אחר המעמיד (טבעת, ת"ק) או אחר קצה הכלי המשמש למלאכה (חותם, ר' נחמיה).²⁰

אם כן, מוסכם שכאשר יש מרכיב עיקרי מובהק הולכים אחריו. המחלוקת באחרונים הללו היא בהבנת דעת ת"ק כאשר שני המרכיבים חשובים, כמו בטבעת, בסולם ובעול, והשאלה

17. מדברי הרא"ש בפסקיו (ע"ז ה, לה) אפשר להבין שסבר שת"ק כדעת חכמים, שהולכים אחר המעמיד, ואין כאן שלוש דעות. אולם מכל מקום מפירושו למשנה בכלים משמע שהבין שיש כאן דעה שלישית, הסוברת שהולכים אחר עיקר הכלי, ובכל זאת הטבעת עיקר ולא החותם.

18. עיין לעיל הערה 16.

19. כך כתב בתפא"י (כלים יד, ב סקי"ד) שבטבעת החותם נחשב לקישוט ולכן בטל לטבעת, בניגוד למקל שבראשו מסמר (יובא לקמן) שמכים באמצעות המסמר ולכן הולכים אחריו. וכן כתב הרב שלמה פלדמן (שערי דעת עמ' כנג הערה 253), והוכיח כן מהגמרא שמשייכת מחלוקת ר' נחמיה ות"ק להלכות הוצאה בשבת. ואם מחלוקתם אם הולכים בטומאה אחר המעמיד המבני, מה שייכות יש לשבת? אלא שמסכימים שלא הולכים אחר המעמיד, אלא אחר עיקר הכלי מבחינה תפעולית, ומחלוקתם היא מה החלק העיקרי של הכלי. וזה שייך גם לדין הוצאה בשבת, האם הטבעת עיקר והחותם בטל לה או לא.

20. כך כתב החת"ס (י"ד ב,רו), שת"ק ור' נחמיה מסכימים שיש ללכת אחר עיקר הכלי כאשר המרכיב השני טפל בצורה מובהקת. אולם במקרה שיש צורך בשני החלקים (אפילו יותר חשוב מהשני), לדעת ת"ק המעמיד המבני הוא עיקר הכלי ולר' נחמיה העיקר הוא החלק בכלי שבו נעשית המלאכה. חכמים סבורים שתמיד הולכים אחר המעמיד.

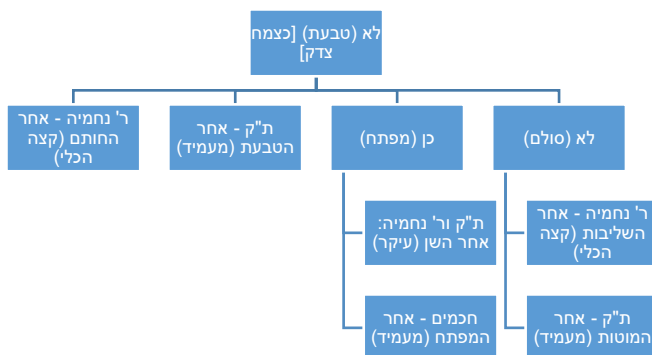
בדומה לזה כתב בשו"ת צמח צדק (ליובאוויטש, י"ד קסב): "דזה שאמרו חכמים הכל הולך אחר המעמיד [המבני], זהו כשאין ברור שהאחד עיקר לגמרי והשני טפל לגמרי [מבחינה תפעולית], כי יש לומר שגם השני אינו טפל ושניהם עיקריים. וכמו בסולם ושליבות וטבעת וחותם... [בסולם] כיון שמ"מ ההילוך הוא על השליבות חושבם ר' נחמי' לעיקר. וע"ז פליגי חכמים ואומרים דהכל הולך אחר הסולם כיון שהשליבות בלעדו אינן משמשים כלום והוא ג"כ עיקר כמו השליבות וגם הוא המעמיד" (סוגריים מרובעים שלי, ב"ק). שלא כחת"ס סבור הצמח צדק שחכמים מסכימים עם ת"ק.

קבלת טומאה בכלי העשוי מכמה חומרים

היא מה הסיבה להליכה אחר הטבעת והקורות של הסולם – בגלל היותם מעמיד או בגלל היותם עיקר תפעולי של הכלי?

ונראה לי שיש ליישב את דברי האחרונים, כך שיסתדרו עם לשון המשנה בכלים, ואולי גם עם ראשונים נוספים, שפירשו שהולכים אחר עיקר הכלי והמשמש בטל לו. במקרים

מסוימים יש לקבוע את עיקר הכלי לפי החלק שמעמיד את הכלי. כך בטבעת היא העיקרית, מכיוון שהיא המרכזית מבחינת מבנה הכלי. גם בסולם, הקורות הם העיקר לדעת ת"ק שמאחר שהם המעמיד, צריך לומר שהשלים משמשים את הקורות.

בדרך זו הלך

החזו"א (כלים יז, יג). לדעתו ת"ק בברייתא הוא כדעת חכמים הסוברים שהולכים אחר המעמיד. אלא שהם מודים שהולכים אחר המעמיד רק כאשר המעמיד חשוב יותר מהמרכיב שעושה את המלאכה. ולכן במפתח הולכים אחר החף שהוא עיקר הכלי, ואילו בטבעת, בעול ובקולב הולכים אחר המעמיד.²¹ החת"ס (ראה הערה 20) כתב שחכמים חולקים על ת"ק וסוברים שתמיד יש ללכת אחר המעמיד, אך לביאור בת"ק יסכים.

לסיכום, למדנו שקביעת המרכיב העיקרי הוא על פי חשיבותו לפעולת הכלי. כאשר יש חלק עיקרי בצורה מובהקת הולכים אחריו, כסתם משנה, וכדעת ת"ק. כאשר לא ניתן להבחין מהו החלק העיקרי מבחינה תפקודית, המעמיד הוא החלק העיקרי כמו בטבעת

21. וכן כתב החזו"א גם בסקט"ו בדלי מחושק במתכת, שמכיוון שאין החישוקים חשובים אע"פ שמעמידים את הדלי אין הולכים אחריהם (אולי הוקשה לו מדברי תוס' ע"ז עה ע"ב ד"ה והלכתא, נדון בדבריהם לקמן).

ואפשר שלכך התכוון ערוה"ש העתיד (כלים קצ, יג) שביאר שיטת תוס', שהמשנה בכלים כחכמים שהולכים אחר המעמיד, אלא שבמפתח מודים שהולכים אחר עיקר התשיש ולא אחר המעמיד, מכיוון שבלי החף המפתח לא שווה מאומה. בדומה לזה כתב בחסדי דוד (כלים ב"מ ג, יג) שביאר את דין הטבעת במשנה בכלים מצד מעמיד.

ובסולם. יש להניח שלכך גם יסכים הרמב"ם שאמנם לא הזכיר כלל את דין מעמיד, אך יסכים שלעיתים המרכיב העיקרי של הכלי נקבע על פי המבנה.²²

ג. מקרים שונים בחז"ל ובחינם לאור האמור לעיל

בשני הפרקים הקודמים ביררנו את שני המאפיינים שעל פיהם נקבע המרכיב העיקרי של הכלי. בפרק זה נבדוק האם מסקנותינו מתאימות לפסיקת התנאים במקרים שונים של כלים המורכבים ממספר חלקים.

1. מקל שבראשו מסמר

עוד מצאנו במשנה (כלים יד, ב-ג):

מקל שעשה בראשו מסמר [שנועד להכאה] כמין חזיינא [=גרזן²³], טמא; סימרו [=חיבר בו מסמרים], טמא. ר"ש אומר: עד שיעשה בו ג' סדרים. וכולן שעשאן לנוי, טהורין.²⁴

עשה בראשו [של המקל] מניקת, וכן בדלת, טהורה. היתה (המניקת) כלי ו(אח"כ) חברה לו, טמאה...

הקנטר [=פטיש/גרזן] של בנאי והדקור של חרש [=נגר], הרי אלו טמאין.

המקל שעשה בו מסמרים להכאה, מקבל טומאה. וזה בדומה למפתח, שהנו החלק העיקרי שעושה את הפעולה הוא מרכיב המתכת, והעץ מהווה רק יד לאחוז בו. כך הוא גם דין ה'דקור', שעל פי הרמב"ם יש לו ידית מעץ ובקצהו כלי מתכת.²⁵

מהי 'מניקת'? הרמב"ם בפייהמ"ש ביאר שמינקת נועדה לנוי, וזה מתאים לדין הקודם במשנה: "וכלן שעשאן לנוי טהורין". לדעת ר"ש היא כוס מתכת שנועדה לשמור על העץ שלא תהא הארץ אוכלתו.²⁶ אם עשה את חלק המתכת לנוי לעץ או כדי להגן על העץ, אינו מק"ט, מכיוון שהמתכת משמשת את העץ, וזה מתאים לדברינו לעיל שכאשר יש מרכיב

22. בתוס' (שבת טו ע"ב ד"ה ור"מ) משמע לכאורה שהולכים תמיד אחר המעמיד כדעת חכמים, ועל כן שאל מדוע לא הביאה הגמרא משנה זו וחילק מה שחילק. אך נ"ל שאין משם ראייה, שכל הערתו היתה מדוע הגמ' לא הביאה הוכחה לדעת ר"מ שהולכים אחר המעמיד ממשנה מפורשת אלא הסתמכה על ברייתא.

23. ראה משנת ארץ ישראל (כלים ח"ג עמ' 14).

24. דין זה מופיע גם בתוספתא (כלים ב"מ ד,ג): "עשה בראשו מסמר להיות מכה בו טמא, לנוי טהור".

25. שלא כדעת ר"ש ורע"ב שכולו עשוי מתכת. הלכנו עם פירוש הרמב"ם, מכיוון שרק כך יש לדין זה שייכות לסוגייתנו.

26. פי' בערוך כמו כוס של ברזל ומכניסין לתוכו מקל של עץ, ויש מפרשים כמו שפופרת של מתכת והכניס בה המקל וכן תחת הדלת כדי שלא תאכלנו הארץ" (ר"ש, על המשנה).

עיקרי מובהק, הולכים אחריו. לכאורה הבנת הר"ש שגם מתכת המגנה על העץ אינה עיקרו של כלי מסתברת, אלא שהיא סותרת את האמור בתוספתא (כלים ב"מ ד, ג):

מקל שעשה בראשו מסמר להיות תופס בו ממקום הדייש, טהור; ואם בשביל שלא תהא הארץ אוכלתו, טמא.

אם עשה את המסמר כדי לאחוז בו, הרי שהמתכת מהווה מקום אחיזה לעץ ומשמשת אותו, ועל כן העץ הוא העיקר והכלי אינו מקבל טומאה. הדין השני בתוספתא קשה, שהרי מתכת המגנה על העץ נחשבת למשמש לעץ, וממילא העץ עיקר. כמו כן, הוא אינו מסתדר עם המשנה, ע"פ פירוש הר"ש. דין זה בתוספתא נפסק על ידי הרמב"ם (הל' כלים ד, ח). והקשה על דבריו מהר"י קורקוס (להלן: מהרי"ק) כדברינו, ויישב: "שכל שהוא לקיימו, שאם לא הוא היה נאכל הכל – חשבינן למקיים שהוא עיקר הכלי, וטמא"²⁷. כלומר, המתכת המגנה על העץ נחשבת לעיקר הכלי ולכן היא הקובעת את הטומאה. באופן זה מבאר מהרי"ק גם את דין טבעת מתכת שחותמה אלמוג שהיא טמאה. כאשר חותם האלמוג משמש לחתימה ולא רק לנוי, היה צריך לומר שהטבעת משמשת את החותם, והוא יהיה עיקר. בכל זאת הולכים אחר הטבעת מכיון ש"לא הוי משמש את העץ אלא היכא דהוי לנוי, שאין בה שום תועלת אלא יפוי העץ בלבד". עיקרון זה דומה לדברינו לעיל: הכלי הזה יכול להתקיים ולעשות פעולתו רק בשילוב של העץ והמתכת, ועל כן קשה לקבוע מהו המרכיב העיקרי מבחינה מהותית. במקרה כזה לדעת ת"ק בברייתא לעיל הולכים אחר המעמיד, שהוא המתכת, כפי שהסקנו לעיל (ובהתאם לדעת החת"ס, הצמח צדק²⁸ והחזו"א).

היתרון בדרכו של הרמב"ם הוא שאין סתירה בין המשנה לתוספתא. זאת ועוד: במשנה לא נאמר במפורש שהמינקת נועדה להגן על העץ, ואפשר באמת שהיא רק קישוט. בדרכו של הר"ש ישנה סתירה בין המשנה לתוספתא, אך בדבריו אין צורך בחידושו של מהרי"ק בדין מתכת המגנה על העץ.²⁹

27. לשונו של הכס"מ שהביא דבריו. פירוש מהר"י קורקוס לספר טהרה לרמב"ם אבד, ולכן אין לנו אלא להביא דבריו מתוך הכס"מ.

28. וזה לשונו בשו"ת צמח צדק (שם): "ומקל שיש בסופו מסמר כדי שלא תהא הארץ אוכלתו אין המסמר טפל לגמרי. כי זהו נוי להעץ שיהיה בראשו מסמר ואיכא תרתי שהוא נוי וגם הוא המעמיד ועדיין צ"ע". ונראה שנשאר בצ"ע מכיון שיש בחידוש זה קצת אילוץ, ויותר פשוט היה לומר שהעיקר כאן זה העץ.

29. ועיין בכס"מ כלים יא, כד שניסה ליישב שיטת הרמב"ם באופן שלא יסתרו דברי הרמב"ם בהלכות את המשנה. הוא קיבל את ביאור הר"ש למשנה שמינקת נועדה להגן על העץ, וכתב מדוע בכל זאת פסק הרמב"ם שהולכים אחר המתכת במקרים מסוימים. הקושי העיקרי בדבריו הוא שמבאר את דברי הרמב"ם בהלכות, בהתאם לפירוש ר"ש למשנה, ולא כפהמ"ש לרמב"ם. לכן פשוט יותר להבין את דברי הרמב"ם כפי שביארנו.

הרא"ש בפירוש המשנה כתב כפירוש הרמב"ם, שרק אם עשאה לנוי טהור. הרע"ב והתפא"י (יכין יט-כ) כתבו כדברי הר"ש שהמינקת נועדה להגן על העץ, ובכל זאת העץ עיקר. הגר"א הגיה בתוספתא, ברישא טמא מכיוון שעיקר השימוש במתכת, ובסיפא טהור שהמתכת משמשת את העץ. אולם נראה שלרמב"ם היתה גרסה כשלנו.

אם כן, יוצא שנחלקו הראשונים במצב ביניים שבו לשני מרכיבים יש חשיבות לכלי – האחד חשוב יותר מבחינה תפעולית, והשני חשוב מבחינה מבנית.³⁰ לדעת הרמב"ם המעמיד המבני חשוב יותר, ואילו לר"ש ורע"ב המרכיב התפעולי חשוב יותר. מקרה לדוגמה, שבו אולי יחלקו, הוא תיבת עץ המוחזקת על ידי מסמרים. אי אפשר לתיבה להתקיים בלא העץ ובלא המסמרים. אמנם מבחינה תפקודית העץ הוא זה שעושה את העבודה, אך בלא המסמרים לא יהיה לכלי הזה קיום כי הוא יתפרק. לכאורה, לרמב"ם המסמרים הם העיקר ואילו לר"ש ורע"ב העץ הוא העיקר. כך כתב הצמח צדק (יו"ד קסב):

ואם כן, לכאורה בנדון זה גם כן הרי המסמרים של ברזל הן הן המעמידים את התיבה. ואם כן, הרי ליה כדין מקל שעשה בו מסמר כדי שלא תהא הארץ אוכלתו, דטמא אף על פי שהמקל הוא העיקר.

אולם, בהמשך דבריו הוא דוחה זאת, ומדייק את שיטתו ממפתח עץ שאחת משיניו עשויה מתכת (כדלעיל במשנה מכלים), שבו נאמר שמק"ט, למרות שהמעמיד את השיניים עשוי עץ. זאת מכיוון שברור שהעיקר הוא שיני המפתח ולא המקל. כך גם בכלי עץ שמוחזק במסמרי ברזל, ברור שהעיקר הוא העץ, ואינו דומה לסולם. אך לענ"ד לרמב"ם המטמא את המקל שיש לו מגן מתכת לצד הקרקע, גם התיבה תקבל טומאה. למעשה סברת שאר הראשונים המטהרים נראית יותר, וכן פסק למעשה הצמח צדק בתיבת העץ.³¹

2. מאזניים ואונקלין

מקרה נוסף של שילוב עץ ומתכת נזכר במשנה בכלים (יב, ב):

קנה מאזנים של סרוקות, טמא מפני אונקליות; ושל בעלי בתים, אם יש בו אונקליות טמא.

אונקלין של כתפין טהורה, ושל רוכלים טמאה. ר' יהודה אומר: של רוכלים – שלפניו טמאה, ושלאחריו טהורה.

30. אם כי עדיין יש לדון אם הוא באמת החשוב ביותר, שהרי קשה לומר שאין מתחרה בחשיבות המבנית נגד הרכיב השומר על הכלי שלא יתקלקל.

31. חשוב לציין שאמנם הצמח צדק טיהר על פי סברה זו, אך גם צירף אליה שמדובר בכלי שהוחזק גם עם מסמרי עץ, ועוד שהיה נקב בכלי, וגם מחוברת בקרקע על ידי המסמרים.

הרישא של המשנה עוסקת במאזניים, המורכבים מקנה עץ שבסופו רכיב מתכת הנקרא אונקלי, ומצאנו בו כמה פירושים וגרסאות:

א. אונקלי (גרסת הדפוס, רע"ב, תפא"י, ר"ש³²) – וו שעליו תולים את החפץ שמבקשים לשקול.³³

ב. אונקיה (כתבי יד, רמב"ם, תוי"ט) – יחידת משקל.³⁶ הרמב"ם פירש שאלו משקולות מתכת הנעות לאורך קנה המאזניים.³⁷

ג. אונקיה – הר"ש³⁸ ותוי"ט פירשו שהוא קערה המחוברת למוט שנועדה להכיל את החפצים הנשקלים.

הסרוקות הם אומנים המוכרים צמר ופשתן. אע"פ שהקנה הינו כלי עץ פשוט שאינו מק"ט, מכיוון שהעיקר התפעולי של המאזניים הוא הוו, המשקולת או הקערות, לכן המאזניים מקבלות טומאה, "לפי שאינו עושה מלאכה כי אם עמהם" (ראב"ד, כלים ט, ח). ומעיר התפא"י שאף שלאונקלי אין שם בפני עצמו ולא מקבל לבדו טומאה, כשהוא מחובר במאזניים הוא העיקר. לדעת רא"ש טומאת המאזניים היא בגלל לשון עשויה מתכת, שבה אוחזים את הקנה באמצעו והוא נחשב לעיקר.

הכלי השני במשנה הוא מוט עץ המשמש סבלים ('כתפין') ורוכלים, הנקרא אונקלין. על פי הפה"מ לרמב"ם, יש בקצה המוט ווי מתכת שעוצרים את המשא מליפול, אך המשא יושב על מוט העץ, ולכן המוט הוא העיקר. הרא"ש והרע"ב סבורים שאצל הסבלים המשא תלוי בו המתכת. מוט העץ נחשב לעיקר הכלי מכיוון שבו אוחזים, ואילו הוו נועד רק לחבר בין המשא לבין העץ. לא כן אצל רוכלים, שיש בקצה המוט קערות מתכת שבהן שמים את מרכולתם והן עיקרו, ולכן הוא מקבל טומאה. ר' יהודה סובר שהחלק האחורי של המוט נועד להשוות את המשקל ולא לנשיאה, ולכן גם אצל סוחרים אינו מקבל טומאה. לדעת ר"ש הכלי עשוי עץ בלבד, אלא שאצל הרוכלים יש כלי קיבול בקצהו ולכן מק"ט.

32. בפירוש השני.

33. כך גרס וביאר הרע"ב. הרמב"ם בפה"מ ש גרס אונקיות, אך תיקן לאונקליות וביאר שמדובר בוו.

34. כתב יד קאופמן.

35. בדפוס ניתן להבין שהרמב"ם שינה את הגירסה מאונקיה לאונקלי, אך בפה"מ ש בהוצאת הרב קאפח מוכח שהשאיר את הגרסה אונקיות. וכן מוכח במשנה תורה (כלים ט, ח).

36. הרב קאפח העיר שאונקיה היא שם כללי למשקולות, והוא גם שם למשקל מסוים בתימן.

37. ברע"ב מבואר שיש למאזניים טבעת עם משקולת הנעה על גבי שנתות שלאורך הקנה, וכך נעשית פעולת השקילה. וכך נראה במשנה תורה (שם).

38. בפירוש הראשון.

במשנה זו ניתן לראות את העיקרון שלמדנו לעיל, על פי דעת ת"ק, שיש ללכת אחר העיקר התפעולי של הכלי ולא אחר המעמיד. זאת מכיוון שניתן לזהותו בצורה מובהקת. בהמשך המשנה מובאים מקרים נוספים שבהם זו מחובר לכלי, אך הוא טפל לו, ולכן הטומאה נקבעת על פי עיקר הכלי.

נחזור לדין המאזניים. סרוקות הם מוכרי צמר ופשתים ורגילים להשתמש במאזניים, בניגוד לבעלי בתים שמכיוון שלא תמיד משתמשים בזה, האונקלי לא מחובר באופן תדיר לקנה. ולכן רק כאשר הוא מחובר לקנה, המאזניים מק"ט.³⁹

בתפא"י (סקכ"ג) ביאר שהאונקלי רגיל להיות תלוי ולא מחובר לקנה, ולכן רק של אומנים מקבל טומאה מכיוון שאינם רגילים להסירו. אולם אם האונקלי קבוע, גם אצל בע"ב מקבל טומאה, וכן כתב הרמב"ם (הל' כלים ט, ח). הראב"ד כתב (שם; הובאו דבריו בתפא"י) שכאשר האונקלי תלוי הוא מקבל טומאה גם אצל בעה"ב. אלא שבניגוד לאומנים, בע"ב רגילים להסיר את האונקלי ואז המאזניים אינן מקבלות טומאה.

מכאן שיש מחלוקת האם בכלי העשוי משני רכיבים, כדי שישפיעו זה על זה צריך שיהיו קבועים (רמב"ם), או אפילו כאשר החיבור ביניהם אינו קבוע אך נדרש לשימוש בכלי (ראב"ד).⁴⁰

ועיין ר"ש (כלים יג, ו) בדין חפי פותחת, שכאשר החפים אינם קבועים בפותחת אינו מק"ט, והרי זה כשיטת הרמב"ם.

3. גרזן

מצאנו עוד בתוספתא שיש ללכת אחר "עושה המלאכה" שבכלי (כלים ב"מ א, ג):

קרדום שעשאו מן הטמא ועשאו מן הטהור – טהור.

עשאו מן הטהור ועשהו מן הטמא – טמא, הכל הולך אחר עושה מלאכה.

עשאו מן הטהור, אף על פי שחסימתו⁴¹ מן הטמא – טהור.

הר"ש הביא תוספתא זו כלשונה (משנה כלים יא, ד),⁴² אך לשונה קשה – מה ההבדל בין הבבא הראשונה לשנייה? הרמב"ם (כלים יב, ו) פסק גם הוא דין זה, אך גרסתו היתה שונה

39. תוי"ט.

40. ועיין בדברי הראב"ד שאפילו המאזניים ממתכת לא מק"ט בלא המשקולות, שאינן ראויות לשימוש. אם כן, רק במקרה שהחיבור הכרחי לשימוש בכלי, אפילו כשאינו קבוע, נחשב חיבור.

41. הכוונה לדבק שמחבר את החלקים זה לזה, ואין הוא עיקר הכלי. ר"ש (כלים יא, ד) כתב שהוא החלק המחודד, והתקשה אם כן מדוע לא תקבע הטומאה על פיו והרי הוא עושה המלאכה, ונשאר בצ"ע. וביאר בחס"ד שניתן להשתמש בו גם בלי התוספת המחודדת יותר.

42. בציטוט מופיע תיקון כלשהו בסוגריים, ולא ברור שזו תוספת של הר"ש משאנץ.

קבלת טומאה בכלי העשוי מכמה חומרים

במקצת: "קרדום שעשאו מן הטמא ועשפו מן הטהור – טהור", וכן להפך. מוסכם שיש ללכת אחר "עושה מלאכה", כלומר המרכיב התפעולי של הכלי, ועל כן יש להבין מהו "עושפו". ביטוי זה מופיע במשנה בכלים (יג, ג):

קרדום שניטל עושפו – טמא מפני בית בקועו, ניטל בית בקועו – טמא מפני עושפו, נשבר מקופו – טהור.

הרמב"ם מבאר שידית הקרדום נכנסת בתוך הקוף שלו (שקע; כמו קוף של מחט). לקרדום יש שני צדדים: "בית ביקועו" מעוגל ונועד לחטיבת עצים, ו"עושפו" ישר ונועד לפיסול. כל עוד נשאר אחד הצדדים שלם, הכלי טמא כי עודנו ראוי לשימוש. כאשר נשבר הקוף, אי אפשר עוד לחבר את הידית והוא טהור. על פי זה ניתן להבין את התוספתא בגרסת הרמב"ם, שהקרדום הוא הידית, והעושף הוא חלק עושה מלאכה אשר קובע לגבי הטומאה.⁴³

4. קרן

נאמר במשנה (כלים יא, ז):

קרן עגולה טמאה, ופשוטה טהורה. אם היתה מצופית⁴⁴ שלה של מתכת טמאה. הקב שלה, רבי טרפון מטמא וחכמים מטהרין. ובשעת חבורן הכל טמא.

קרן היא כלי נגינה העשוי פרקים פרקים (רמב"ם). חלקו עשוי קרן והוא כלי עצם, שדינו ככלי עץ (רע"ב). בקרן עגולה יש כלי קיבול ועל כן היא טמאה, ואילו בפשוטה אין כלי קיבול ולכן היא טהורה. אף ששאר הכלי עשוי עץ, הפייה ('מצופית') היא החלק החשוב שבו מנגנים ומפיקים את הצליל והיא קובעת את טומאת הכלי.

הקב הוא הפרק בצד הרחב של הקרן (רע"ב, תפא"י), ונחלקו בחשיבותו כשהוא מפורק בפני עצמו (משנ"א). כאשר הקב מחובר לקרן, הולכים אחר מצופית המתכת וטמא. ומוסיף במשנ"א שאפילו אם רק הקב מתכת והמצופית קרן, גם כן הכל טמא כשמחוברים, וצ"ע על דבריו שלא ייתכן שגם המצופית וגם הקב הם העיקר. ויותר נראה שבמחובר הכל טמא, בתנאי שמצופית ממתכת.

5. שעון שמש

מקרה נוסף של שילוב אבן ומתכת הוא שעון שמש (משנה כלים יב, ד; וכן עדויות ג, ח):

43. הרמב"ם הבין שמדובר במציאות שבה שני המרכיבים מברזל, אלא שזה ברזל טהור וזה טמא (טומאה ישנה), אך העיקרון שמרכיב אחד קובע את מעמד שאר הכלי דומה. ועיין בחסדי דוד על התוספתא שהתקשה בה ובפסיקת הרמב"ם, ובאופן שהסברנו הוא פשוט. וכתב שם עוד שאם שני חלקי הקרדום קיימים, עושפו ובית ביקועו, הולכים אחר עושפו מכיוון שהוא העיקר. וכן בכל דבר הולכים אחר המרכיב החשוב יותר.

44. הרע"ב ומפרשים נוספים כתבו שמצופית היא פייה של כלי הנגינה, ועשויה מתכת; וכן כתב ד' שפרבר (תרבות חומרית ח"ב עמ' 90-91).

מסמר הגרע טמא, ושל אבן השעות טהור, רבי צדוק מטמא.

אבן השעות היא שעון שמש – אבן שמסותתת עליה שעות היום, ובאמצעות מסמר מתכת הקבוע בה, מורה צל השמש על השעה. יש לדון במה נחלקו חכמים ורבי צדוק. הראב"ד ביאר שנחלקו האם השעון נחשב לכלי, בלא קשר לשאלה איזה מרכיב חשוב יותר, האבן או המתכת. הרמב"ם לא ביאר את נקודת המחלוקת, אך כתב שהאבן קבועה בקרקע, ואין הלכה כר' צדוק. ויתכן שסבר שמכיוון שהאבן קבועה בקרקע אינה מק"ט. אולם ראיתי בסדרי טהרות על המשנה בכלים, שביאר שנחלקו מה העיקר: האבן או המתכת. ועל פי דברינו לעיל, נראה שמכיוון שאי אפשר לכלי זה לשמש בלא המסמר שיעשה את הצל, ובלא האבן שעליה מספרי השעות, יש ללכת אחר המעמיד, והרי זו האבן. וכן פסק הרמב"ם בפהמ"ש, כנ"ל.⁴⁵

6. שולי הכלי

אפשרות נוספת לשילוב בין כמה חומרים היא כאשר תחתית (=שוליים) הכלי עשויה חומר אחד, ושאר הכלי מחומר אחר. מצב זה נידון בתוספתא (כלים ב"מ א, ד):

קיתון שעשאו מן הטמא ושוליו מן הטהור טהור, עשאו מן הטהור ושוליו מן הטמא טמא, הכל הולך אחר המקבל. כוורת שעשאה מן החלמא⁴⁶ ושולה מן הגללין, טהורה; עשאו מן הגללין ושוליה מן החלמא – הכל הולך אחר שולים, דברי ר' נתן; רבי אומר: עד שיהא שולים מקבלין.

תוספתא זו הובאה בר"ש (כלים יא, ד), ונפסקה ברמב"ם (כלים יב, ח). מכיוון שבסיס הכלי מחזיק את תכולתו, הרי הוא החלק התפעולי העיקרי ועל כן קובע את טומאת הכלי. ואם תטען שהרי גם דפנות הכלי מחזיקות את התכולה – יש לומר שהתחתית היא המעמיד של הכלי, ולכן חשיבותה גדולה יותר.

ד. שני מרכיבים ברמת חשיבות זהה

בכלים שעסקנו עד כה, ניסינו לזהות מהו המרכיב העיקרי, מתוך הנחה שיש מרכיב כזה. יש לברר מה הדין במצב שבו יש שני מרכיבים בעלי רמת חשיבות זהה, ואחד מהם מק"ט והשני אינו מק"ט. דוגמה לדבר היא דין המסרק ודומיו (משנה כלים יג, ז):

45. אך אין זה מוכרח, ויתכן שפסק כך מאחר שהשעון מחובר בקרקע. התפא"י כתב שלולא החיבור לקרקע, אין לומר שהאבן עיקר, וזה לשונו: "טהור... הו"ל המסמר כמשמש לקרקע. אבל אין לומר דלהכי אמק"ט, מדהו"ל כברזל המשמש לאבן דנ"ל דלא מחשב משמש רק כשהוא טפל לעיקר הכלי, אבל הכא המסמר והאבן המרושם שניהם עקריים להתשמיש וא"א כלל לזה בלי זה". והרי למדנו שבמקרה שצריך לשני החלקים הולכים אחר המעמיד. וראה לקמן בדין מסרק שיש לו שן עץ ושן מתכת.

46. טיט עבה, ונקרא כך מפני שמזכיר את חלמון הביצה (פהמ"ש לרמב"ם כלים יא, ד).

המעבר, והמזרה, והמגוב, וכן מסרק של ראש שניטלה אחת משיניהן ועשאן של מתכת – הרי אלו טמאין.⁴⁷

ארבעת הכלים הם בעלי שיניים, בדומה למזלג ומסרק. החידוש במשנה הוא שלמרות שחלק מהשיניים עשויות עץ, והרי אלו פשוטי כלי עץ, אם החליף אחת מהן לשן מתכת, הכלי מקבל טומאה. הכלי מקבל את מעמדה של שן המתכת, למרות שיש שיניים נוספות כמותה שאינן עשויות מתכת. במקרה זה מרכיב העץ ומרכיב המתכת הינם בעלי מעמד זהה, והמרכיב שמקבל טומאה משפיע על שאר המרכיבים. יש לציין את דברי השושנים לדוד על המשנה, שמבאר מה החידוש בדוגמה של המסרק אחרי שלוש הדוגמאות הקודמות. בכלים הראשונים אפשר היה לחשוב שיש יתרון לשן מתכת בגלל עמידותה, ולכן היא העיקרית על פני שיניים מעץ. אך במסרק, שן מתכת היא היסרון מכיוון שעלולה לפצוע את העור. ובכל זאת, מעמד הטומאה של המסרק נקבע על פיה.

מכאן למדנו שכאשר יש כמה מרכיבים ברמת חשיבות זהה, ואי אפשר להבדיל ביניהם גם מבחינת מבנה הכלי, יש ללכת לחומרא, והמרכיב שמקבל טומאה יגרום לשאר המרכיבים לקבל טומאה יחד עימו. ואף כאשר יש חיסרון בהיות החלק הזה מחומר המקבל טומאה, ועדיף היה אילו היה עשוי מדבר שאינו מקבל טומאה, בכל זאת, הוא קובע את מעמד הכלי.

מה הטעם לדבר? נראה שעל מנת שכלי יקבל טומאה צריך שתהיה לו חשיבות, התלויה במבנה הכלי. כאשר יש חלק אחד עיקרי, השני טפל לו ובטל, וחשיבות הכלי נקבעת על פי החלק העיקרי. כאשר יש לא ניתן לקבוע מה החלק העיקרי ומה הטפל הבטל לו, אי אפשר לומר שהכלי אינו חשוב לקבלת טומאה, כי הוא עשוי ממרכיב המקבל טומאה שאינו בטל. מעבר לכך, יתכן שהמרכיב המקבל טומאה הוא החלק החשוב. רוצה לומר, שאם לא ניתן לקבוע מה החלק החשוב מבחינת השימוש בכלי או מבנה הכלי, ממילא נקבע את החלק החשוב לפי חומרו.

ה. בית קיבול במרכיב הטפל

כאשר המרכיב העיקרי הוא פשוטי כלי עץ, כלי המתכת הטפל לו אינו מקבל טומאה כמותו. צריך עיון מה הדין כאשר יש בחלק המתכתי בית קיבול, האם הוא ישפיע על חלק העץ שיקבל טומאה? אם נגדיר את כל המרכיבים ככלי אחד העשוי עץ, כולל מרכיב המתכת הטפל, הרי ל"כלי העץ" יש בית קיבול, ומדוע לא יקבל טומאה?⁴⁸

47. "המעבר יש לו שיניים ודומה ליד של בני אדם, ובו מעבירין התבן ממקום למקום. והמזרה בו זורים החטין בגורן, לפיכך נקרא מזרה, ושיניו מרובות משיני המעבר. והמגוג שיניו מרובות משיני המזרה, ובו בוררים התבואה אחר שזרו אותה במזרה" (רע"ב).

48. הסתפק בזה בספר הרב חיים סלומון, שבילי טהרות, עמ' ל הע' נ.

נראה שהדבר תלוי בשאלה האם המרכיב הטפל, הוא בטל כאילו לא קיים וטומאתו נגדרת אחרי המרכיב העיקרי. או שהמרכיב העיקרי קובע את החומר של הכלי כולו, אך המרכיב הטפל אינו בטל.

לשון המשנה וגם הרמב"ם שהמרכיב הטפל משמש את העיקרי. משמעות הדבר היא שיש מרכיב אחד שעושה את המלאכה, והשני מסייע לו ועל כן אין הוא נחשב כלל אלא נמשך אחר הכלי העיקרי. כך אפשר גם ללמוד מלשון הרמב"ם לגבי כלי מתכת שקבעו בקורת עץ: "שכל כלי מתכות שקבעם בקורה או בכותל מקבלין טומאה כשהיו עד שישנה את מעשיהם" (הל' כלים יא, כד). שינוי מעשיהם הכוונה שפעולת הכלי בטלה, ואינה חשובה עוד.

נראה שעצם העובדה שלא מצאנו במשנה ובראשונים שחילקו במקרה של מתכת המשמשת את העץ, ובלבד שלא יהיה כלי קיבול למתכת, מלמד אותנו שאפילו יש לו לחלק המתכת בית קיבול, הרי הוא בטל לעץ ואינו מק"ט.

כך ניתן להבין את הדוגמא שהרמב"ם נותן לעץ המשמש את המתכת: "מפתח של עץ ושיניו ממתכת אפילו שן אחד ה"ז מקבל טומאה היתה היא ממתכת ושיניים שלו מעץ הכל טהור" (שם ד, ה). לכאורה זו דוגמא לא טובה, כי אם החלק הטפל הופך להיות כמו החלק העיקרי, כיצד נדע מה החלק העיקרי במפתח – הרי יש שן מתכת ושן עץ. ומדוע גוף המפתח ימשך אחר שן המתכת ולא אחר שן העץ. אולם אם נאמר שגוף המפתח בטל ואינו חשוב כלל, הרי אנו חוזרים לדון בשיני הכלי, ומספיק שאחד מהם מקבל טומאה והרי היא נמשכת לכל הכלי.

ו. סתימה והדבקה

כעת נדון בכלי העשוי מחומר אחד, והמחבר את חלקי הכלי, כגון דבק או מסמרים, עשוי מחומר אחר. או מקרה דומה, חור בכלי שנסתם בחומר אחר, ורק באמצעות הסתימה הוא יכול למלא את תפקידו. בשני המקרים הללו גוף הכלי עשוי מחומר אחד, ויש חומר אחר שגומר את הכנתו ומאפשר לגוף הכלי למלא את יעודו. מה המרכיב שיקבע את מעמד הטומאה של הכלי?

1. סתימה כמעמיד

הגמרא בשבת סבורה שדין סתימה כדין מעמיד, ונחלקו תנאים בטומאת הכלי (דף טו ע"ב):

תניא, כלי זכוכית שנקבו והטיף לתוכן אבר, אמר רבן שמעון בן גמליאל: רבי מאיר מטמא וחכמים מטהרין.

מדובר בכלי זכוכית שניקב, וסתם את החור בעופרת. ומבואר בגמרא לר"מ שהסתימה נחשבת מעמיד, שבלעדיה אי אפשר להשתמש בכלי, ולכן נחשב ככלי מתכת. חכמים סוברים שהולכים אחר עיקר גוף הכלי.

נחלקו הראשונים בהשלכה המעשית של הדיון: לרש"י אם יש לכלי טהרה במקווה ככלי מתכת או שנטהר רק בשבירה; לתוס' (ד"ה וחכמים) האם טמא מדאורייתא ככלי מתכת או מדרבנן; או לעניין תקנת טומאה ישנה בכלי מתכות.⁴⁹ מוסכם עליהם שהדיון אם הוא הסתימה היא העיקר לעניין הטומאה או הכלי עצמו.

רשב"ם (מובא שם בתוס') משנה את גרסת הגמ' ומבאר שנחלקו האם סתימה בעופרת מועילה להחשיבו כלי, או שהוא כלי שבור שאינו מק"ט. לדעתו, מוסכם שאם נחשב כסתימה מעולה, הולכים אחר הסתימה ונחשב לכלי מתכת.⁵⁰

49. כ"כ רש"י (ר"ה יט ע"א ד"ה יהודה). הריטב"א (ד"ה כלי זכוכית) מביא פירוש זה, אך מסכים לקבלו רק אם נטמא אחרי סתימת העופרת, שיצאה וסתמוה שוב. שאם נאמר שמדובר בטומאה ישנה שהיתה לפני היווצרות החור, הרי אז לא היה שום חלק מתכת בכלי, ואיך שייכת טומאה ישנה בחלק המתכת שעוד לא היה בזמן הטומאה? וכן הקשה התוס' (ר"ה שם). וראה עוד דיון בזה בתוס' (ר"ה יט ע"א ד"ה יהודה). ועי' קה"י (טהרות סי' יד), שהסביר המחלוקת בשאלה האם דין המעמיד מתפשט על כלי הכלי, ואם הסתימה מתכת כל הכלי נחשב למתכת, או שכל הכלי נחשב רק ליד למתכת אך לא מתכת ממש. ועל הצד הראשון, מאחר שכל הכלי נחשב למתכת כדין הסתימה, יש לו דין טומאה ישנה. ועל הצד השני לא שייך דין טומאה ישנה בשאר הכלי. אך אפשר לדחות, שאף אם נחשב כל הכלי כדין המעמיד שהוא מתכת, לא תקנו טומאה ישנה אלא על מה שהיה טמא לפני כן או רק במה שהוא ממש מתכת.

50. נראה לי שהרשב"ם נאלץ לשנות את גרסת הגמ' בגלל שפסק כחכמים בשבת נט ע"ב שהולכים אחר המעמיד, והתקשה מדוע כאן חכמים החליפו שיטתם. אולם עיין לקמן, כיצד התמודדו עם זה תוס'. ראה לשיטת רשב"ם מפשט המשנה (כלים פ"ג מ"ג ואילך): מדובר בכלים שסתמום או דבקום בזפת, והדיון הוא רק האם הסתימה נחשבת (תלוי אם משתמשים בכלי בחמים, שהסתימה לא תועיל), וכן האם היא חלק מהכלי להיטמא ולטמא אחרים. כל זאת למרות שכלי זפת לא מקבל טומאה, ומכאן שמוסכם אין הולכים אחר הסתימה.

וראה חזו"א (טהרות ג,ה) שיישב שאין הכוונה שהסתימה תקבע לבדה את מעמד הכלי, אלא רק לחומרא, בנוסף לחומר של הכלי עצמו. בקה"י (טהרות סי' יד) דחה הסבר זה, שהרי בשבת טו ע"ב מתרצת הגמ' לר"מ שהטיף בדיל לנקב ולכן נטהר במקווה שהולכים אחר המעמיד, והכלי עצמו עשוי זכוכית ובהו"א אין לו טהרה במקווה כחרס; ויישב על פי רש"י דאיירי לעניין טומאה ישנה. ואת שיטת החזו"א יישב שמדובר רק מצד טומאה דאורייתא שאין בזכוכית.

ועיין במרכה"מ (קונ"א ד,ב), שביאר דעת רשב"ם שהולכים אחר הסתימה לקולא, שמכיוון שהכלי מתקיים רק בשני המרכיבים יחד, כל אחד מצטרף כגורם מקל, כגון חרס ומתכת, שנטהר בטבילה כמתכת ולא נטמא מגבו כחרס. אך בתוס' (שבת טו ע"א) ובמרדכי (סוף ע"ז) נראה שהולכים אחר החומרא של שני המרכיבים.

2. אין הולכים אחר הסתימה

הרמב"ם לא הזכיר את דין כלי שנסתם בו הנקב מצד מעמיד. הוא התייחס רק להשפעה של איכות הסתימה על תיקון הכלי (הל' כלים יד, י; יט, יג-טז) – כלומר האם אחרי הסתימה ניתן לחזור ולהחשיבו ככלי. כל זה מתאים למה שכתבנו לעיל הרמב"ם לא פסק את דין מעמיד כלל, אלא התייחס לעיקר הכלי מבחינת השימוש. במקרה של סתימה או הדבקה, עיקר הכלי בבירור אינו הסתימה או הדבק ולכן אין ללכת אחריו בקביעת מעמד הכלי.

3. תוס': סתימה פחות חשובה משאר מעמיד

על פי ביאור רוב הראשונים, למדנו שהולכים אחר עיקר הכלי ולא אחר הסתימה, שהרי הכלל הוא שהלכה כחכמים. אולם לא ברור שזה מלמד על דין מעמיד שנידון לעיל. תוס' (שבת טו ע"ב ד"ה ור"מ) מחלק בין מעמיד בסולם שהקורות מעמידות את גוף הכלי, לבין סתימה שמעמידה את התכולה של הכלי, אך לא את הכלי עצמו. וכן כתב ריטב"א: "פי' המעמיד את המשקה... אבל במעמיד דבפרק במה אשה שהוא מעמיד כל הכלי, מודו רבנן שהולכים אחריו". כאן ברור שהמעמיד אינו המרכיב המרכזי, שהרי הכלי עומד גם בפני עצמו והוא רק מאפשר את השימוש בכלי שלא ידלוף המשקה. מה שאין כן לעיל, שהמעמיד הוא מרכיב מרכזי בגוף הכלי, שבלעדיו הכלי לא יעמוד. ועל כן בסתימה דעת חכמים שאין הולכים אחר המעמיד, ושם בסולם לחכמים הולכים אחר המעמיד.

בספר ערכי תנאים ואמוראים⁵¹ השווה את דין סתימה לדין שאר מעמיד, וביאר את הסברה ללכת אחר הסתימה: "כשהטיף לתוכו [אבר] לסותמו, הרי הוא עכשיו כלי. ומי עשאו כלי וגרם לו כל טומאה, על כרחך אותה סתימה, הילכך הכל הולך אחר אותו מין".⁵²

4. סתימה בחומר שאינו עמיד

נברר האם הבנה זו של תוס' וריטב"א לגבי סתימה מתאימה גם למקורות אחרים. מקרה דומה מובא במשנה בכלים (ל, ג):

ניקב ועשאו [=סתמו] בין בבעץ בין בזפת טהור, רבי יוסי אומר בבעץ טמא ובזפת טהור.

כלי זכוכית ניקב, וסתמו אותו ב'בעץ', שהוא סגסוגת של בדיל. מצאנו שני הסברים עיקריים בראשונים במה נחלקו התנאים:

51. ערך יהודה בן שמוע.

52. וכן כתב בספר מרכה"מ (קונ"א ד, ב) מדעתו.

א. **בדין מעמיד:** לדעת ר' יוסי הולכים אחר הסתימה שהיא המעמיד ולכן מק"ט ככלי מתכת, ולת"ק הולכים אחר עיקר הכלי שהוא זכוכית (רע"ב). וצריך לומר שלת"ק טהור מדאורייתא, אך טמא מדרבנן מדין כלי זכוכית.⁵³

ב. **בדין כלי שלם:** לת"ק הסתימה גרועה וטהור, ולר' יוסי הסתימה בבעץ מועילה וטמא ככלי זכוכית. אין כאן דיון מצד מעמיד כלל (רא"ש, תפא"י). וכן כתב הגר"א (אליהו רבה) שר' יוסי לשיטתו (כלים ב, ז) שמטהר קומקום חרס שניקב ונסתם בזפת מאחר שאינו עומד במים חמים. וכן נראה גם מהקשר המשנה, שעוסק בהגדרת פגימת הכוס. הרמב"ם (כלים יב, יג) פסק כדעת ת"ק, ונראה שהבין כרא"ש.⁵⁴

אם נבאר משנה זו כאפשרות א' (דעת רע"ב), צריך לומר לדעת תוס' שהלכה כר' יוסי שהולכים אחר עיקר הכלי ולא אחר הסתימה. לשאר הראשונים (אפשרות ב') אין במשנה זו נפק"מ לדין מעמיד.

5. סתימה בתנור

דין זה של סתימת כלי מובא גם לגבי תנור, וכן נאמר במשנה בכלים (ה, יא):

תנור של אבן ושל מתכת טהור, וטמא משום כלי מתכות. ניקב, נפגם, נסדק, עשה לו טפלה או מוסף של טיט – טמא.

הכלל בתנור חרס שמקבל טומאה רק מתוכו ואין לו טהרה במקווה, כדין כלי חרס. החידוש בתנור חרס הוא שמק"ט אפילו אם מחובר לקרקע, שלא כשאר הכלים. אם התנור עשוי מתכת יש לו דין כלי מתכת, שמק"ט גם מבחוץ, יש לו טהרה במקווה ואינו מק"ט במחבר.⁵⁵

הרמב"ם בפירוש המשנה ביאר שהרישא עוסקת בתנור של אבן שהוא טהור, ושל מתכת שדינו ככלי מתכת ולא כתנור חרס. הסיפא עוסקת בתנור מתכת שניקב, וסתם את החור בטיט, יש לו דין של תנור חרס. וכן פסק בהלכות כלים (טו, ז):

53. כדעת תוס' דלעיל, במשנה שבת טו ע"ב. וכן פירש בגנת ורדים (או"ח ב, טז ד"ה ובתשובה אחרת). יישוב זה מתקבל במשנה.

54. זו לשון הרמב"ם: "כוס שנפגם רובו טהור, נפגם בו שליש היקפו ברוב גובהו טהור, ניקב וסתמו בין בבעץ בין בזפת טהור, והכוס והצלוחית שניקבו בין מלמעלה בין מלמטה טהורין". הרמב"ם העתיק את המשנה, מתוך ההקשר למדנו שהנושא הוא דיני פגימה, ומשמע שהסתימה בבעץ או בזפת לא מועילה. בנוסף, משמע שהכלי כשהוא שלם טמא, שהרי בגלל הפגימה נטהר, ואם כן, בין אם הולכים אחר עיקר הכלי ובין אם הולכים אחר המעמיד, היה צריך להיות טמא. אלא ודאי לא מטהר מדין מעמיד, אלא מצד שהסתימה אינה טובה.

55. רמב"ם (הל' כלים טו, ו).

תנור של מתכת שניקב או נפגם או נסדק וסתמו בטיט, או שעשה לו טפילה של טיט, או מוסף של טיט – הרי זה מתטמא משום תנור, וכמה יהיה בנקב, כדי שיצא בו האור. וכן בכירה.

כך ביארו גם הרא"ש והרע"ב את המשנה. מכיוון שסתמו בטיט הוא נחשב כתנור חרס, ומכאן לכאורה למדנו שהולכים אחר הסתימה ולא אחר עיקר הכלי. ונראה לי שאין כאן הוכחה לסוגייתנו, שזהו דין מיוחד בתנור חרס, שמספיקה סתימה של חרס כדי להחשיבו תנור חרס.⁵⁶

6. סתימה: מעמיד מדרבנן

בתוספתא (כלים ב"ב ז, ט) מובא מקרה דומה:

כוס של אבן שניקב והטיף לתוכו אבר, ר' יוסי אומר משום ר' יוחנן בן נורי: טמא משום כלי מתכות.

[כוס של זכוכית שניקב והטיף לתוכו אבר, ר' יוסי אומר משום ר"י בן נורי: טמא משום כלי זכוכית.]⁵⁷ רבן שמעון בן גמליאל אומר: יהודה בן שמוע מטמא משם ר' מאיר.

בדין הראשון, דעת ר' יוחנן בן נורי (להלן: ריב"ן) שהסתימה היא המעמיד וקובעת את מעמד הכלי לעניין טומאה. כך ביארו ר"ש (כלים ל, ג) ותוס' (ר"ה יט ע"א ד"ה יהודה) את התוספתא, ובהתאמה לשיטת רוב הראשונים בביאור המחלוקת בשבת טו ע"ב דלעיל, ודלא כרשב"ם. בדין השני, ר"מ מטמא, מכיוון שהולכים אחר הסתימה העשויה מתכת, בהתאם לשיטתו בשבת.

56. כך מוכח בתורת כהנים (שמיני פרשה ח): "ויתן טמאים, את שיש לו נתיצה יש לו טומאה את שאין לו נתיצה אין לו טומאה, פרט לתנור של אבן ושל מתכת ולכירה של אבן ושל מתכת. מיכן אמרו תנור של אבן ושל מתכת טהור וטמא משום כלי מתכות, נקב נפגם נסדק עשה לו טפילה או מוסף של טיט טמא". הרי שהתנא קושר את דין טפילה ומוסף של חרס בדרשת "ויתן", מכיוון שדי בהם כדי להחשיבו שיש בו נתיצה. אך זה לא מלמד על כלל גורף שיש ללכת אחר הסתימה משום מעמיד. וכן מצאתי שכתב ר"ד רפפורט (מקדש דוד, קונטרס מעניני טהרות, ב,א).

כמה פוסקים רצו ללמוד מכאן שהרמב"ם פסק שהולכים אחר מעמיד (ביניהם ר"ד פרדו בחסדי דוד, תוספתא כלים ב"ב ו,ט), אולם כפי שכבר כתבנו לעיל שהרמב"ם לא הזכיר את הכלל שהולכים אחר המעמיד, ולא סבר כן באופן גורף, בוודאי לא במקרה זה שהמעמיד אינו חשוב.

57. התוספת הזו מופיעה בר"ש (כלים ל,ג), וכן בתוס' רא"ש ובתוספות ישנים (ר"ה יט ע"א), אך אינה בגרסת התוספתא שבדפוס, בתוספתא כפשוטה. בתוספות שעל הדף בר"ה (שם) לא מופיעה תוספת זו, אך סיים את הרישא "טמא משום כלי זכוכית", וזה נראה כאילו היה כתוב את מה שבסוגריים ונחתך. וכן מתאים יותר לדבריו שהולכים אחר עיקר הכלי ולא אחר הסתימה, שמשווה את דעת ריב"ן לדעת חכמים בשבת טו ע"א כדלעיל.

דעת ריב"ן בדין השני קשה, שפסק ללכת אחר כלי הזכוכית, וסותר את דינו ברישא שהולכים אחר הסתימה. בתוס' (שם) ביארו בכלי אבן שסתמו במתכת טמא מדרבנן.⁵⁸ אך בכלי זכוכית שסתמו במתכת, מאחר ויש טומאה ממילא בכלי זכוכית, לא תקנו לטמא משום מתכת.⁵⁹ וזו לשונם: "דכלי אבן לית להו טומאה אוקמה אטומאת כלי מתכות [והולכים אחר המעמיד], אבל כלי זכוכית שיש להם טומאה בעולם [דהיינו מדרבנן] לא רצו לשנותו מטומאתו [ואין הולכים אחר המעמיד אלא אחר עיקר הכלי]" (ובדומה לכך בתוס' ישנים ובתוס' רא"ש שם).⁶⁰

7. הגדרה חדשה בדין סתימה

מכאן לומד הרב חיים גריינמן (חדושים ובאורים, כלים ב, ב) ליישב קושי בדין זה של סתימה: כיצד ייתכן שסתימה שהיא מרכיב קטן בכלי תגבר על שאר הכלי? ועוד קשה, גם בהל' טבילת כלים: היתכן שכלי חרס עם סתימת מתכת צריך טבילת כלים, ואילו כלי מתכת עם סתימת חרס פטור מטבילת כלים? ולכן הוא מחדש שדעת ר"מ בסתימה היא לחומרא:

- **כלי מתכת המק"ט מדאורייתא, שסתמו בזכוכית שמק"ט מדרבנן, יקבל טומאה מדאורייתא** – ולא הולכים אחר המעמיד לקולא.
- **כלי חרס שאי אפשר להכשירו בטבילה, וסתמו במתכת, לא יוכשר בטבילה** – ולא הולכים אחר המעמיד לקולא.
- **כלי אבן שסתמו במתכת, מק"ט** – שהתחדשה כאן טומאה, והולכים אחר המעמיד לחומרא.
- **כלי זכוכית שסתמו במתכת, לר"מ** טמא משום כלי מתכת, כדבריו בתוספתא ובשבת טו ע"ב. שאין צורך בגזירת כלי זכוכית מאחר וממילא טמא ככלי מתכת. **חכמים** מטהרים מכיוון שאינה סתימה טובה, או שאי אפשר לתקן כלי זכוכית. **ריב"ן** מטמא משום כלי זכוכית, מאחר ותקנו ללכת אחר המעמיד רק כשאינן טומאה בכלי לעצמו.

החזו"א (טהרות ג, ה) מקשה גם הוא מדין סתימה, שבגמרא (שבת טו ע"ב) לר"מ הולכים אחר המעמיד בכלי זכוכית שסתמו באבר. ואילו במשנה (כלים ג, ז) שסתם את הקומקום בזפת, נחלקו רק מצד עמידות הסתימה בחמין. הלא אם הולכים אחר המעמיד,

58. וכן כתב הגר"ח גריינמן (לקמן) שהוא מדרבנן. וכן בסד"ט (כלים פא ע"ב ד"ה חבית), אך נשאר בצ"ע על האופן שבו הולכים אחר הסתימה, לחומרא או לקולא. ועי' בסד"ט (שם רסד ע"ב ד"ה כוס) שאפשר לדקדק ברש"י (ר"ה יט ע"א ד"ה יהודה) שהסתימה היא מעמיד מדאו', אך אינו מוכרח. 59. יש שפתרו את הקושי בתוספתא על ידי שינוי הגירסה שטמא משום כלי מתכות (חסדי דוד והגר"א, ועוד). אך לפי זה, לכל הדעות כאן הולכים אחר המעמיד ולא ברור במה נחלקו. ועוד, שלא מופיעה כאן דעת חכמים בשבת טו ע"ב שאין הולכים אחר המעמיד. 60. ועיין שם בתוס' שמבאר גם באופן שונה, אך לא הבנתי איך דבריו מתיישבים עם גרסתנו בתוספתא.

הכלי טהור אפילו הסתימה עומדת, שכן לא מצאנו טומאה בכלי זפת. ועוד מקשה "במה נקרא הטלוי מעמיד יותר מכל הכלי" כמו שהקשה הגר"ח גריינמן. ומתרץ שהולכים אחר הסתימה להחמיר, ומקבל הן את חומרת הכלי ואת חומרת הסתימה. על כן בכלי חרס שסתמו במתכת, נטמא מגבו ונעשה אב טומאה ככלי מתכת, ואין לו טהרה במקווה ככלי חרס.⁶¹

8. אין הלכה כתוספתא

החידוש של הגר"ח גריינמן שגם חכמים מודים שהולכים אחר הסתימה לכל הפחות לחומרא, והסיבה שמטהרים היא שהסתימה לא מועילה. כפי שראינו, אין זו דרכם של הראשונים, שהעמידו את מחלוקתם בדין אחד, או מעמיד או איכות הסתימה.

גם על דברי החזו"א קשה, שכן בגמרא (שם) נאמר בנוגע לכלי זכוכית שסתמו באבר, שהולכים אחר האבר שנטהר במקווה, ולא לחומרא כעיקר כלי וכסתימתו יחד.⁶² ועוד קשה על שניהם, מניין שהלכה כר"מ כנגד חכמים שהולכים אחר הסתימה, וכיצד יש להקשות מדברי ר"מ שהוא דעת יחיד, על סתימת המשנה בכלים פרק ג' שלא הולכים אחר הסתימה – הלא היא גופה הוכחה שהלכה כחכמים. ועוד, שגם בדברי ר"מ אפשר להבין שלא הולך אחר הסתימה, וכוונתו רק לומר שהסתימה מועילה להחשיב את הכלי, כמו שראינו לעיל.⁶³

9. למעשה: אין הולכים אחר הסתימה

בעניין סתימה, נראה שהלכה כחכמים שהולכים אחר עיקר הכלי. בדין מעמיד למדנו לעיל שהולכים אחריו רק כאשר לא ברור מהו עיקר הכלי. מתאים הדבר לסוגיית סתימת כלי, אשר רק משמשת את עיקר הכלי, ואין ספק שהסתימה אינה העיקר. מכל מקום, על פי דברי התוספות נראה שאפילו אם לעיל הולכים אחר המעמיד, פשוט שכאן הלכה כחכמים שאין הולכים אחר המעמיד, שיש לחלק בין מעמיד למבנה הכלי לבין מעמיד לתכולת הכלי.⁶⁴ ואם כן, בסתימה והדבקה הולכים אחר עיקר הכלי על כל ההשלכות, הן לעניין קבלת טומאה מדרבנן בלבד והן שאין בו דין טומאה ישנה.⁶⁵ וכן פסק המאירי (ר"ה יט ע"א; שבת סוף טו ע"א), וכאמור כן דעת הרמב"ם.

61. ראה מרכה"מ (שם) שביאר בתוס' שהולכים אחר הסתימה הן לחומרא הן לקולא.

62. ואמנם הוא תירץ שכוונת הגמרא שטהור מפני כלי מתכת, אך נשאר בטומאתו מדרבנן משום כלי זכוכית – אך קשה כי משמע מהגמ' ש"ש לו טהרה במקווה" ולא שנשאר טמא מדרבנן.

63. וראה ביד דוד (כלים ל,ג) שחילק בין כלי שהמרכיב המעמיד היה מתחילת עשייתו, לבין כלי שהחלק המק"ט הוא רק סתימה שבאה אח"כ אבל בוודאי אינה עיקר הכלי. אך מכל מקום, נראה שהלכה כחכמים שהולכים אחר עיקר הכלי.

64. נראה לי שלדעת הרשב"ם אם הסתימה טובה, הולכים אחר הסתימה, כפי שכתבנו לעיל בשמו.

65. וכן נראה שהכריע במשנה אחרונה (כלים ג,ד) בעניין חבית שטפלה בגללים כדי למנוע ממנה להשבר, ולמרות שהם מעמידים את החבית, מכל מקום ברור שעיקר הכלי הוא החרס המק"ט ולא הגללים

ז. סיכום ביניים

- א. כאשר יש מרכיב מרכזי מובהק מבחינה תפעולית של הכלי, הולכים אחריו. המרכיב הטפל בטל, למרכיב שעושה את המלאכה. משמעות הדבר שאין לו כל חשיבות מבחינת קבלת הטומאה. לכן במרכיב מתכת שבטל לפשוטי כלי עץ, גם אם יש במתכת כלי קיבול, אין זה נחשב כאילו בכלי עץ יש קיבול.
- ב. במקרה שישנם כמה חלקים חשובים מבחינה תפעולית, המעמיד את הכלי יקבע מה החלק החשוב. על כן בטבעת עם חותם הולכים אחר הטבעת, ובסולם יש ללכת אחר הקורות ולא אחר השליבות.
- ג. במקרה שיש שני מרכיבים בעלי רמת חשיבות זהה, הן מבחינת תפעולית והן מבחינת מבנה הכלי, נלך אחר המרכיב המקבל טומאה שהוא החשוב יותר.
- ד. כל מרכיב כאשר הוא מפורק, אם יש לו שימוש בפני עצמו יקבל טומאה.
- ה. כלי שיש בו סתימה או הדבקה, הולכים אחר עיקר הכלי.

ח. דברי הראשונים

מדברי חז"ל משמע לדינא שאין הולכים אחר המעמיד, אלא אחר עיקר הכלי, וזאת בין בכלי העשוי מכמה חלקים ובין בסתימה והדבקה. וכן נראית שיטת הרמב"ם. לסוגיה זו יש השלכה לטבילת כלים, ומצאנו שחלק מהראשונים באשכנז, צרפת ופרובנס פסקו שהולכים בה אחר המעמיד. בתוך כך נציג דעות נוספות בנוגע לסתימת נקב.

1. דלי עץ מחושק

בנוגע לדלי עץ שיש לו מסגרת מתכת המחזיקה אותו מבחוץ, כתבו הריצב"א (מובא בטור יו"ד קכ) והא"ו"ז (ח"ד פסקי ע"ז סי' רצא) שצריך טבילה, מכיוון שנחשב לכלי מתכת, שהולכים אחר המעמיד. ולא כדעת רבינו שמואל (נ"ל שכוונתו לרשב"ם) שנקט שנחשב

שאינם מק"ט: "ולא אמרינן הכל הולך אחר המעמיד דס"ל כחכמים דר"מ פ"ק דשבת דף ט"ו דאין הולכין אחר המעמיד. ואף על גב דבפ' במה אשה גבי טבעת של מתכת וחותמה של אלמוג פליגי ר' נחמיה וחכמים וס"ל לחכמים דהולכין אחר המעמיד ע"ש ד' נ"ט. בפ"ק דשבת שם כתבו התוס' דגבי טבעת אינו לענין מה שבתוכה אלא שמעמיד הכלי עצמו הוא ס"ל לחכמים שהולכין אחר המעמיד. ולכאורה קשה מהכא שהגללים מעמידין הכלי שהרי החרסין נופלים ואמאי טמאה ונימא הולכין אחר המעמיד. ונראה דכוונת התוס' דלעולם הולכין אחר עיקר הכלי כשהכלי שלם שלא נשבר ולא ניקב, כמו טבעת של אלמוג וחותמה של מתכת הולכין אחר המעמיד היינו אחר הטבעת שהיא עיקר הכלי. אבל ניקב והטיף לתוכו אבר אין הולכין אחר האבר שבנקב אלא אחר עיקר הכלי שרובו שלם וה"נ בנתרועעה כיון שלא בטל שם כלי מעליה הולכין אחר עיקר הכלי וכן לקמן פ' בתרא מ"ז שניקב וסתמו דבעץ הולכין אחר עיקר הכלי".

לכלי עץ ופטור מטבילה שהולכים אחר מקום התשמיש. וכן החמיר מהר"ם מרוטנבורג (שו"ת מהד' פראג, סי' תרכא).⁶⁶

תוס' (ע"ז עה ע"ב) ור"י מפאריז (שם) כתבו שגם למ"ד שהכל הולך אחר המעמיד, החיוב בטבילה הוא רק כאשר משתמשים דרך המתכת, "דכלי סעודה האמורים בפרשה היינו שמתמשים בהם". נראה לי שחידוש זה שייך רק לעניין טבילה כלים, שרק כאשר משתמש בכלי באוכל חייב בטבילה, מה שאין כן לעניין טבילה מטומאה שנחשב לכלי מתכת. ומצאתי בתשובות ופסקים לר"י הזקן (סי' נו) שכתב:

יש טועים להצריך טבילה בדלי שממלאין בו מים, משום דהכל הולך אחר המעמיד. ואומר רבי דליתא. דרבי נחמיה היא דאזיל אחר המעמיד בפרק במה בהמה [ס' ע"א] בסולם אחר שליכותו וכו'. וסתם מתניתין [כלים פ"ג מ"ו] בטבעת של מתכת וחותרמה של אלמוג, אזלי בתר החותם ולא בתר המעמיד.

ואמנם בהמשך מביא סברה לפטור מטבילה גם למ"ד שהולכים אחר המעמיד, אך מדבריו נראה שנוטה לפסוק שאין הולכים אחר המעמיד. הרא"ש (ע"ז ה, לה) כתב כדברי התוס', שאין הולכים אחר מעמיד, וגם הנ"י הביא את דבריו (ע"ז עה ע"ב).⁶⁷

לסברת תוס' הנ"ל במ"ד שהולכים אחר המעמיד הסכימו המנהיג (הל' פסח עמ' תל), ר' פרץ מקורביל (הגהות סמ"ק קצט), האגור (הל' הכשר הכלים סי' א'שיג), מרדכי (ע"ז תתנט), הטור (יו"ד קכ) ומהרי"ל (סי' נט). אך שלא כתוס', נראה מדבריהם שבדר"כ הולכים אחר המעמיד ושונה הדין בטבילת כלים שהחיוב הוא על כלי אכילה ושתייה, ולכן הולכים אחר החלק שנוגע באוכל.⁶⁸

2. סתימת נקב

בארוחות חיים (הל' טהרת הכלים) כתב שאם גוי תיקן נקב בכלי של ישראל, הכלי צריך טבילה משום שנחשב שהגוי יצר אותו מחדש, שהכל הולך אחר המעמיד. וכן כתב בהגהות ר"פ לסמ"ק (שם), אם בלא סתימה זו לא היה מחזיק הכלי רביעית. וכן כתבו פסקי תוס' (ע"ז סי' קסד), ומהר"ם מרוטנבורג (שם). וכן הסכים בספר הפרנס (סי' קלב) שגוי שתיקן נקב בכלי ע"י טלאי מתכת צריך טבילה, אך אם חיבר בחוט מתכת או במסמר אינו נחשב

66. הפרנס (שם) כתב שמהר"ם נהג כך לרווחא דמילתא. אך מדבריו בשו"ת נראה שסבר כך מן הדין, וכן משמע במרדכי. וראה בשו"ת מהר"ם (מהד' ברלין, סי' רז) כוס עץ ורגלו של מתכת פטורה מטבילה מכיוון שהכוס גם עומדת בפני עצמה, ונ"ל שאינו דומה לדלי שחשוקי המתכת מחזיקים את צורתו.
67. ראה ב"י (יו"ד קכז), שכתב שלתוס' ולרא"ש אין הולכים אחר המעמיד.
68. רוב הראשונים הללו פטרו מכיוון שהמאכל אינו נוגע במתכת, אך מהרי"ל כתב שאילו המתכת היתה כלי אכילה כגון כוס עץ בתוך כוס מתכת היה מקום להחמיר, אך חישוקי המתכת אינם כלי סעודה כלל ולכן בוודאי פטור מטבילה. ולא הבנתי דבריו, שהרי אנו מחשיבים את הרכיבים שביחד הם יוצרים כלי אחד שכולו יחד צריך טבילה, ומדוע צריך שמרכיב המתכת בפני עצמו יחשב לכלי סעודה?

למעמיד. וכן כתב המרדכי (שם), וביאר: "אף על גב דהכל הולך אחר המעמיד, הני מילי היכא דנשתמש דרך המעמיד, כמו הנקב שנשתמש דרך העמדה". וכתב הב"י (יו"ד קכ) שזה דווקא כאשר חתיכת המתכת שבה תיקן היתה של הגוי, אולם הסמ"ק (שם) כתב שכלי שתיקן גוי, אין צריך טבילה.

לסוברים שצריך טבילה, אין זה אומר שתמיד יש ללכת אחר המעמיד, מאחר שבטבילת כלים הולכים אחרי מי שגמר את הכלי והוא הגוי. ואף שאין זה המרכיב העיקרי, זה המרכיב האחרון. וכן כתב באיסור והיתר הארוך (נח, עז): "דקיי"ל כר' מאיר דהכל הולך אחר המעמיד ופנים חדשים באו לכאן. פי' שלא השביח הכלי לבד, אלא נחשב כאלו תקנו הכנעני מחדש ומשלו". ולכן אין סתירה בכך שתוס' כתבו שאין הולכים אחרי הסתימה לדין קבלת טומאה, וכאשר גוי סתם את הנקב, הכלי חייב בטבילה.⁶⁹

אם כן, מצאנו בראשוני אשכנזי שלוש שיטות בהשפעת המעמיד על קבלת הטומאה:

א. דלי עץ עם חשוקי מתכת חיצוניים, נחשב לכלי מתכת, וכן אם תקנו את הכלי בחוט תיל – ריצב"א, או"ז ומהר"ם מרוטנבורג.

ב. כלי עץ שניקב וסתמו באבר, נחשב לכלי מתכת מכיוון שהסתימה מחזיקה באופן ישיר את המזון ונוגעת בו, משא"כ הדלי הנ"ל – הפרנס, טור, ארחות חיים, המנהיג, ר"פ, האגור.⁷⁰

ג. סתימת נקב אינה נחשבת לעיקר הכלי – סמ"ק, מאירי, תוס'⁷¹ ורא"ש. כאמור לעיל, נראה שכן דעת הרמב"ם.

3. סוכה

הרשב"א בתשובה (א, ריג) נשאל על סכך העשוי מנסרי עץ המחוברים במסמרי מתכת, ועל גביו מניחים בחג ענפי הדס וערבה. השואל הביא דברי חכם שאסר לסכך כך, וחשב שטעם האיסור משום שהסכך מקבל טומאה. כתב לו הרשב"א: "אותו חכם אסר, לא מאותו טעם שאמרת אסר, שאותן מסמרים אין פוסלין את הסכך המרובה מהן". למעשה, הוא פסל משום גזירת תקרה, מכיוון שהמרווח בין הנסרים פחות מג"ט הרי זה כאילו הסכך רצוף.

69. אולם ראיתי בהערות על האיסור והיתר, שכתב שהוא דלא כרש"י והרא"ש ור"ף ור' שמחה שפסקו כרבנן, שאין הולכים אחר המעמיד. ומשמע שהבין שלדעת חכמים הסבורים שאין הולכים אחר המעמיד, כאשר הגוי רק סתם את הנקב אין צריך טבילה. וראה מה שכתבנו לקמן על פי הגר"א שאפשר שכאשר אין חלק אחד שמשמש את חברו, כולם מודים שהולכים אחר המעמיד, וצ"ע.

70. ארחות חיים, המנהיג, רבינו פרץ והאגור חלקו על מהר"ם בנוגע לדלי עם חישוקי מתכת, ולכן נראה שיסכימו גם לגבי תיקון בחוט מתכת שלא נוגע במאכל.

71. סברת תוס' הפוכה, שגם לאומרים שהולכים אחר המעמיד בדלי מחושק במתכת, אין הולכים אחר הסתימה. כך שאף אם פסק שאין הולכים אחר הסתימה, אין זה מלמד מה הדין כשמעמיד את מבנה הכלי.

אילו היו הולכים אחר המעמיד, הרי המסמרים מעמידים את כל העצים, וממילא הטעם היה משום שמקבל טומאה. זה טעם לפסול מדאורייתא, שלא כגזירת תקרה שהיא תקנת חכמים, ואילו סבור היה הרשב"א שהנסרים טמאים היה מסתמך על פסול זה.⁷² אם המסמרים אכן בטלים מבחינת הטומאה לנסרים, מדוע נזקק לומר שהמסמרים בטלים ברוב? לא משום פסול מקבל טומאה, אלא משום שמסמרים אינם מהצומח ופסולים לסכך, אך בטלים ברוב הנסרים.⁷³

ט. פסיקת שו"ע והאחרונים

השו"ע (יו"ד קכ, ו) פסק שדלי המחוזק בברזל פטור מטבילה, ועוד כתב (שם ז): "כוס של כסף מחובר בכלי עץ, צריך טבילה". מכאן למד הט"ז שפסק שאין הולכים כלל אחר המעמיד אלא לענין טבילת כלים אם המאכל נוגע בו, ולכן בטבילת הכוס הזו יברך. הש"ך (סקי"ב) כתב שבדלי יש לטבול בלי ברכה מכיוון שהטבילה היא מספק אם הולכים בתר מעמיד, וכן כתב הלבוש (קכ, ז). ובכוס כסף ביאר ש"ך (סקי"ג) שהעץ הוא רק הבסיס של הכוס ולא מה שמחזיק את צורתה, ואינו נחשב למעמיד, ולכן יטבול בברכה. מלשון הרמ"א משמע לכאורה שהולכים אחר מעמיד (שם ז):

אבל אם עיקר הכלי הוא של עץ, רק שמעט ברזל קבוע בו – הואיל ואפשר להשתמש בו בלא הברזל, אין צריך טבילה. אבל כלי המתוקן ביתדות של ברזל, ובלא היתדות לא היה אפשר להשתמש בו, והם מבפנים, צריך טבילה (כך משמע מב"י בשם הגהות מיימוני פי"ז).

הרמ"א הדגיש "והם מבפנים", ורק אז חייב בטבילה, מה שאין כן בדלי המחושק. אפשר שהוא סבר שבעיקרון יש ללכת אחר המעמיד, אלא שבהלכות טבילה כלים יש תנאי נוסף והוא שהמאכל נוגע במרכיב זה של הכלי. אך אין זה מוכרח, ואפשר לומר להפך – בטבילת כלים הולכים אחר המרכיבים שנוגעים במאכל, וכל מרכיב שבלעדיו הכלי לא מתקיים גורם טומאה.⁷⁴

72. ונראה שאין לדחות הראיה שממילא מסמרים אינם מק"ט (רמב"ם הל' כלים ח,ב), מכיוון שם מדובר בגולמי כלי מתכת ואילו מסמרים שלנו הם מיוצרים כשאר כלים ונגמרה מלאכתם; וכן מוכח במשנה (כלים יד,ב); וכן כתב בשו"ת צמח צדק (יו"ד קסב) שהובא לעיל.

73. ועיין בשו"ת להורות נתן (ב,מט) שדייק מהרשב"א שסובר שהולכים אחר המעמיד, ולא הבנתי את דבריו.

74. וכדין שלמדנו לעיל במסרק שיש לו שן ברזל ושן עץ, שמק"ט בגלל שן הברזל. ועיין בפר"ח (ס"ק טז), וכנה"ג (הגה' ב"י אות מג) שיש לטבול בסתימה של גוי, מאחר שהוא גם מעמיד וגם המאכל נוגע בו. לכאורה אין בכך הוכחה שהולכים תמיד אחר המעמיד, שאפשר לבאר

קבלת טומאה בכלי העשוי מכמה חומרים

הגר"א ביאר את דברי הרמ"א באופן שונה, והוא מתאים להסברנו לעיל ביחס שבין המעמיד המבני למרכיב העיקרי, וזה לשונו (סקי"ט):

ודוקא שעיקר הכלי הוא של מתכת וכו'. כמ"ש בפ"ג דכלים עץ המשמש את המתכות טמא ומתכת המשמשת את העץ טהור... וז"ש אבל כלי כו' דקי"ל כרבנן דהולכין אחר המעמיד, וכיון שהמעמד בפנים.

הרמ"א מתייחס לשני מקרים:

- א. עיקר הכלי מעץ וקבוע בו מעט מתכת – המתכת משמש את העץ ואינו מקבל טומאה.
- ב. כלי עץ המתוקן ביתדות של ברזל, ואי אפשר להשתמש בזה בלא זה – להבנת הרמ"א שני המרכיבים הכרחיים לשימוש בכלי, ואין לראות את אחד מהם כמשמש את השני. על כן, הולכים אחר המעמיד המבני. בטבילת כלים יש תנאי נוסף, שצריך שהמאכל יגע במעמיד.

לעיל ראינו שמתוך סתימת המשניות ודעת רבים, מסתבר יותר שאין הולכים אחר המעמיד אלא רק כאשר הוא חלק חשוב בכלי, וכן פסקו כמה אחרונים. הדיון הוא רק על סתימת כלי, שמכיוון שמעמיד את התכולה ולא את הכלי עצמו, יש מקום לחלק ולומר שנחשב תשמיש חשוב והולכים אחריו. אולם, גם בזה ראינו שסתימת המשנה שאין הולכים אחר הסתימה.

י. מסקנות

- א. כלי המורכב משני חלקים מחומרים שונים, אם ניתן לקבוע מהו המרכיב העיקרי באופן מובהק, הטומאה של הכלי כולו תקבע על פיו. לדוגמה, בפטיש ומעדר שעיקר הפעולה נעשית בחלק המתכת, והידיית רק נועדה להחזיקו, עיקר הכלי יהיה המתכת, והכלי כולו יקבל טומאה אף שאין לו בית קיבול, כדין פשוטי כל מתכות.

סובר שהדלי והסתימה נחשבים באותה רמה מבחינת התשמיש, ולכן הולכים אחר מעמיד לחומרא כמו במסרק. וכן כתב בחזו"א (כלים סי' ג).

אולם ראה בקה"י (טהרות סי' יד) שהוכיח שהאומרים שהולכים אחר הנקב אין הכוונה רק לחומרא, אלא שסוברים שהולכים רק אחריו. וכן מוכח בשבת טו ע"ב שכלי זכוכית שניקב והטיף לתוכו אבר, דינו ככלי מתכות שיש לו טהרה במקווה, ולא מחשיבים אותו גם ככלי זכוכית לחומרא (והחזו"א יתרץ שהגמ' איירי שמועיל טבילה רק מדאו', אך מדין כלי זכוכית מדרבנן לא מועילה טבילה).

הקה"י מביא בשם מרכבת המשנה (קונט' יח דבר, ענף ד אות ב) שמאחר שסתימת הנקב הייתה גמר הכלי, הוא נחשב למעמיד והולכים רק אחריו, הן לחומרא הן לקולא. ומוסיף על דבריו שהכלי זכוכית לא נעשה להשתמש עם סתימת המתכת, ולכן הוא לעצמו אינו כלי. ואילו המתכת נעשה להשתמש עם הכלי זכוכית, ולכן על ידי סתימת המתכת הוא כלי חדש וחשוב יותר.

ב. בכלי שמלאכתו נעשית רק בשילוב של כמה מרכיבים יחד, או שלא ניתן לקבוע מה החלק העיקרי, יש ללכת אחר המעמיד. כלומר החלק המחזיק את החלק האחר מבחינת מבנה הכלי. לדוגמה, בכיסא המורכב משלד ומושב, יש ללכת אחר השלדה, וכן בסטנדר יש ללכת אחר השלד ולא אחר המשטח שעליו עומד הספר (בהנחה שסטנדר מקבל טומאה – ונחשב משמש אדם ולא רק משמש לכליו, ואכמ"ל). בנוגע לסולם נראה שיש ללכת אחר הקורות האנכיות ולא אחר השלבים האופקיים, מאחר ששני המרכיבים חיוניים לשימוש בסולם, וקשה להגדיר איזה חלק יותר חשוב. ואם כן, נלך אחר הקורות שהם המעמיד. יש מקום לומר שעיקר עניינו של הסולם הוא הגובה, ולכן הקורות הן גם המרכיב העיקרי מבחינת תכלית הכלי.

ג. כאשר יש כמה מרכיבים בדרגה שווה, הן מבחינת פעולת הכלי הן מבחינת מבנהו (אין אחד מעמיד את חברו) – המרכיב שעשוי מחומר מק"ט יגרום טומאה לשאר המרכיבים. לדוגמה, במסרק השיניים הם עיקר הכלי, אך אם יש שיניים מעץ וממתכת, המסרק יקבל טומאה בעקבות שיני המתכת.

ד. נחלקו הפוסקים בדין כלי שבו אחד המרכיבים נועד להגן על שאר המרכיבים, כגון חתיכת מתכת בתחתית מקל עץ שנועדה להגן עליו מפני הקרקע. מצד אחד, אפשר לומר שהמתכת משמשת את המקל ולכן בטלה אליו (ר"ש). מצד שני, ללא המתכת המקל יתקלקל, ואפשר לומר שרמת החשיבות שלהם זהה, ויש ללכת אחר המעמיד, והרי זה המתכת (רמב"ם)⁷⁵.

ה. כלי מנוקב או שבור, שהדביקו אותו או סתמו את הנקב בחומר אחר, מסתבר יותר כדעת הראשונים שהולכים אחר עיקר הכלי ולא אחר ההדבקה והסתימה, וכן נראה שיש לפסוק בדברי התנאים כחכמים, וכן נראה שפסק רמ"א.

ו. מאמר זה עסק רק בכלי שמרכיביו יוצרים כלי אחד – יש להם תכלית פעולה משותפת אחת והם מחוברים בקביעות. כלי המורכב מכמה חלקים שכל אחד עושה פעולה עצמאית, טומאתו של כל אחד נקבעת בנפרד על פי החומר שממנו הוא עשוי. בכך נעסוק במאמר נפרד בע"ה.

75. הוסיף המהרי"ק וקבע שאין זה מעמיד 'מבני', כלומר מצד מבנה הכלי הוא מחזיק את שאר הכלי. אלא גם מבחינת החשיבות שלו הוא העיקרי מכיוון שמקיים את הכלי. זהו דבר חידוש, שהרי ברור שחתיכת המתכת הזו אינה חלק מפעולת הכלי.